

Turismens historia i Ramsberg med omnejd

Maria Ströman
Ett elevarbete vid Karlstad Universitet
Våren 1999

Bergsmansmarch om våren av Ingemar Hasselblad

Träd ut ur hyttans svarta hus
stig upp ur gruvans mörka schakt.
I blomningsfärg och knoppningsljus
har majvårgrynnan bygden satt.

Se Lindes ås och Nora skog
stå smyckade som brudar.
Hör sunnanvädrens traneplog
oss uppbrotsorden budar.

Kring Storåns dal och Ramsbergs by
stå åsarna i spädgrön färg
mot förårshimlens blåa sky
förtona Klotens trolska berg.

I Bångbro björkar skimrar sol,
men än stå furor mörka
kring Stjärnforsfallets basfiol
och Kopparbergets kyrka.

Ur Cykelturer i Närke och Bergslagen, Svenska Turistföreningen. 1943. Sid 137

INNEHÅLL	Sida
Förord	2
1. Definitioner	3
2. Vad det hela handlar om och hur fakta samlats in	3
3. Påståenden och frågeställningar	4
4. Redogörelse för turismens historiska framväxt i regionen	4
A. Församlingens historia	4
B. Turismens framväxt i socknen med koncentration på Gammelbo	7
<i>Karta över cykelturer i Närke & Bergslagen</i>	10
C. Kommunikationernas framväxt	11
<i>Statistiska uppgifter från 1844 om vägkostnader</i>	12
D. Effekterna av landskapsgräns som inte sammanfaller med länsgräns	16
E. Effekterna av kronoparksområdena i södra och norra socknen	17
F. Kulturella yttringar som rimligen haft effekter även inom socknen	19
G. Den senare tidens turism i Lindesbergs kommun	20
5. Slutsatser av hypoteserna, reflexioner och nya frågor	21
1. Domänverkets markinnehav	21
2. Landskapstillhörigheten	22
3. Turistverksamheten och sommargästerna	23
Kronologisk ordning på viktigare händelser	24
Litteraturlista och andra källor	25
Bilaga - Karta från 1912	utgått pga datorproblem

Förord

Tiopoängskursen ”Upplevelseturism på landsbygden” på universitetet i Karlstad har som en del i ämnet om regionkunskap givit oss elever i uppdrag att studera hur turismens förutsättningar vuxit fram i den region som vi själva fått avgränsa. Turismens förutsättningar beror på möjligheterna att resa, äta, bo och göra något. Denna skrift är en version av elevarbetet att studera den turistiska historien i Ramsbergs socken och hur turistattraktioner vuxit fram.

1. Definitioner

Med turism menar jag all slags besök som inte är stadigvarande vistelse i socknen. Fritidsverksamhet på annan ort, besök hos släkt och vänner, samt arbetsresor ingår¹. Herrskapslivet stod för en slags turism och näringslivets alla grenar stod för en annan slags besök. Även i så avlägsna skogar som Ramsbergs socken, har man i alla tider som här bott folk, också haft resande av alla de slag som passerat. I många fall har de inneburit en inkomst för de boende, eller åtminstone givit arbetstillfällen för pigor och drängar. De första turisterna var ”främmande” som passerade. På gästgiverierna, gamla tiders vägkrogar, passerade också turisterna, även om dom inte kallades turister.

Ordet markörer använder jag för att sammanfatta all slags signalement, symboler, böcker, skrifter, kartor, kläder, skyltar osv, som omtalar och synliggör en region eller ort. Till exempel är vår nyligen framtagna symbol för Ramsberg en markör.

Socken-begreppet kan enligt nationalencyklopedin ”ha sina rötter i det förkristna tingssamhället, men det kan också tänkas att den har rent kyrkligt ursprung.” I Mellansverige gjordes sockenbildningen mellan 1150-1250 och den är i stora delar samma än idag. Till sockenstämmorna hade de självägande bönderna och godsägarna graderad rösträtt. 1843 övertog sockennämnderna ansvaret för de världsiga frågorna enligt kommunalförordningen och denna nämnd skulle inte ledas av kyrkoherden, utan av en vald ordförande. 1862 års kommunallagar gjorde socknen till kyrklig och borgerlig kommun, sockenstämman blev kommunalstämma, men utan kyrkoherden.

Ramsbergs socken utgörs av Kloten i norr, Grönbo i söder, Löa och Stråssa i väster, Allmänningbo och Grimsö i öster samt kyrkbyn Ramsberg i dess mitt. Området är cirka 5 mil långt och 4 mil brett och kyrkbyn är belägen 3 mil nordöst om Lindesberg i riktning mot Fagersta. Till de östra delarna av socknen räknas kyrkbyn, Gammelbo, Hägernäs, Grimsö, Allmänningbo, Morskoga och Resta byar. Befolkningsmässigt utgör det idag knappt halva församlingen, dvs 769 personer i maj 1998.² Hela församlingen bebos idag av 1766 personer.³

Regionen i norra kommundelen sträcker sig till områden utanför nuvarande kommungränser för Lindesbergs kommun. Detta elevarbete handlar om episoder och fenomen öster om kommungränsen i Riddarhyttan/ Skinnskatteberg/ Uttersberg, och i väster händelserna kring Siggebohyttan (inom kommungränsen) för min del och Nyhyttan för Helena Holms del.

2. Vad det hela handlar om och hur fakta samlats in

Jag har valt att särskilt redogöra för följande områden:

- A. Församlingens historia.
- B. Den turistiska verksamhetens framväxt i socknen, med koncentration på Gammelbo.
- C. Kommunikationernas framväxt.
- D. Effekterna av landskapsgränsen som inte sammanfaller med länsgräns.
- E. Effekterna av kronoparksområdena i södra och främst norra delarna av socknen.
- F. Kulturella yttringar som rimligen haft effekter även inom socknen.
- G. Den senare tidens turism i Lindesbergs kommun.

¹ Karlsson, Natur och Kultur som turistiska produkter. 1994, sid 33.

² Ur Liv i Ramsbergs Lokala Ekonomiska Analys, utförd av SCB genom Kooperativt Utvecklingscentrum i Örebro.

³ Bergslagspostens SCB-siffror för tredje kvartalet 1999.

Jag kommer inte att beröra järnets betydelse för socknen särskilt mycket, trots Stråssas och Löas historia av järnbygder. Mest för att jag ville göra någon slags avgränsning. Helena Holm är mer inriktad på järnets betydelse för turistutvecklingen i norra kommundelen, inklusive Ramsbergs socken. Våra båda arbeten ger en helhetsbild åt utvecklingen i regionen kring den norra kommundelen.

Först hade jag tanken att beröra problemet med att ligga i länsgränsens ytterområde, men jag har inte hittat särskilt mycket som handlat om det, utan mer om problemet landskapsgräns-länsgräns. Meningen var att ta med hela församlingens turistiska utveckling, men det blev mest om Gammelbo.

Slumpen har avgjort valet av litteratur. Helna Holm och jag har helt enkelt bläddrat i bibliotekets Lindesamlingar och tagit oss mer tid med sådant som intresserat oss, var för sig. Rent turistisk inriktning kan inte alltid märkas, men socknens utveckling har format resurserna: kommunikationerna, bildandet av kronoparkerna, herrgårdarnas sällskapsliv, bruksmentaliteten, landskapsgränsen osv.

Intervjuerna har planerats och förberetts olika. Ceder och Hagström har vi intervjuat gemensamt. Övriga intervjuer har mest varit samtal där jag antecknat flitigt. Några var förberedda med avtalad tid, andra mer spontant när tillfälle givits. Stommen i frågorna har varit att få reda på vilken typ av besök som förekommit, vad det lett till att utomstående kommit hit, hur kommunikationerna utvecklats och vilka nöjesaktiviteterna varit, samt i några fall hur det första semesterminnet sett ut.

Arbetet har blivit betydligt större än vad meningen var. Den ena intervjun har givit den andra, nya fakta att undersöka och nya tips på personer dyker ständigt upp. Somligt kanske mest är hembygdsforskning i största allmänhet, men har varit väldigt intressant för mig själv. Tex släktskap hos inblandade personer har väldigt lite med den turistiska historien att göra, men förklarar sammanhang för oss som verkar lokalt i bygden, och jag har därför valt att låta det stå med i texten.

3. Påståenden och frågeställningar

1. Domänverkets och kyrkans markinnehav i en stor del av socknens skogar har skapat en bruksmentalitet samtidigt som det möjliggjort kungajakten, fritidsområdet Kloten/Malingsbo och erbjudit en lång rad sommargäster bra sommarstugor. Vilka omständigheter har påverkat utvecklingen? Hur ser framtiden ut? Vilka nya frågor har denna studie lett till? (I alla tre områdena.)

2. Att leva i ”fel” landskap ger identifikationsproblem och utanförskap. Hur har det blivit så? Finns det några alternativ till landskapet? Har en lokal identitet ersatt landskapsidentiteten? Hur har historien påverkat framtidens identitet? Har identiteten betydelse i turistiska sammanhang?

3. Turism i socknen är i huvudsak märkbar i Kloten, vid Löa hytta samt sommargäster. Sommargästerna gjorde sitt märkbara intåg runt 1950, utöver herrskapslivets sommarvistelser hos varandra. Vad har styrt utvecklingen? Vilken betydelse har det haft? Vilka är resurserna?

4. Redogörelse för turismens historiska framväxt

A. Församlingens historia.

År 1785 bor 1238 män och 1384 kvinnor i församlingen.⁴ Troligen fanns ett kapell redan 1487, men uppgiften är obekräftad. En kyrka i trä byggdes 1589, som senare byggdes om 1673. Dagens kyrka i Ramsberg påbörjades 1787 och man höll den första gudstjänsten på sista bönedagen den 25 oktober 1789, invigningen skedde dock inte förrän 1790. Enligt Edvard Matz⁵ kostade kyrkan 3 269 riksdaler att bygga, varav den förgyllda globen på tornet kostade 50 riksdaler.

⁴ ”Beskrifning öfwer Nora och Lindes Bergslagers fögderi uti Örebro höfdingedöme, Andra delen om hwart härad i synnerhet” utgiven 1791. sid 166-178

⁵ Edvard Matz ”Ramsberg - Människor och miljöer i en Bergslagssocken”, utgiven 1989, sid 65.

Olof Grau⁶ skriver 1754 lite annorlunda om årtalen. Han skriver, alltså innan den nya kyrkan påbörjas: ”Kyrkan blev år 1664 upbyggd istället för det gamla lilla Capellet ... som ... skal varit år 1487 upbyggt”. Och på samma sida att Ramshytte socken tillhörde förr Skinnsberg, Skedvi, Malma. Alltså en socken över länsgränserna, men det framgår inte under vilken tid detta förhållande rått.

Längre bak i samma bok står att ”Gamlebo gård & Bruk i Ramshytte socken tillhört Malma”,⁷ trots 3,5 mils avstånd. Till Malma kyrka är det idag längre än 3,5 mil. Dessa uppgifter om sockengränserna förbryllar mig eftersom jag inte stött på dem tidigare och än mer förbryllande sen jag fann uppgifterna om vägnätets utbredning, vilket jag återkommer till längre fram.

Enligt Bäragslagsposten,⁸ ”Ur Ramsbärgs historia”, sägs att på 1540-talet var Ramsbärgs socken ”pur öde-mark” med 200 invånare. Jag undrar om socken är rätta benämningen för Ramsberg? Kapellet från 1487 må vara, men församlingen var inte bildad förrän hundra år senare, 1589, enligt det fundamentsbrev, daterat 19 juli 1589, som hittades trehundra år senare av riksdagsmannen Johan Johansson i kyrkoarkivet, skriver Bäragslagsposten. Sockengränsen borde varit större än Ramsbergsbygden av idag.

Artikeln hänvisar till Landshövding Daniel Tilas dagbok från 1768⁹, skriven på Gustav III:s resa genom fyra bäragslager där Tilas omtalar att Västmanlandsdelen av Örebro län hade 3.500-4.000 personer bosatta, Ljusnarsbärgs socken hade ett boställe - Salbo under Stjärnfors bruk och Hjulsjö socken ett 50-tal boställen. Edvard Matz berättar¹⁰ att Daniel Tilas föddes på Gammelbo Gård 1712 när modern bodde hos Daniels faster Helena Norlind och hans faster Greta Tilas. Vid 6 års ålder flyttade han till fadern, men återkom ofta till Gammelbo innan han dog 1772. Tilas erhöll landshövdingetiteln 1761, bara elva år innan han dog. Gustav III:s besök hos prosten Vigelius 1768, under ledning av Daniel Tilas, var en av scenerna i Festspele i Ramsberg 1997 och 1998.

I Tilas dagbok framgår att Ramshyttan skattlades i 1547 års jordebok¹¹, vilket innebär dess första omnämnande. Redan nio år senare finns tio ägare till Ramshyttan, varav Ambrosius Markusson Keyser, hammarsmed, är en. Tilas menar att Mäster Jöran Byssegjutare torde vara den som grundlade hammaren snarare. Ambrosius var en av dem som byggde Ramsbärgs första kyrka (1589). Att Ambrosius Keyser, som avled 1612¹², fått äran av församlingens grundande förklarar Tilas¹³ med att Pastor Jonas Petri skrev ner Ambrosius Keyserns upphov till församlingen år 1620.

Enligt artikeln är Ramsberg byggt av invandrare: ”... i alla fall synes det som om Ramshytteborna delvis haft ett något hetsigt humör ... men inte värre än andra.” Olika nationaliteter ”bröto den nya bygden i Ramsberg (med) olikheter i karaktär, lynne och åskådningssätt.”

1607 skrev Karl IX att församlingen ska heta Ramsbärg och att Löa och Kårberget (Stråssa) inte får skiljas från församlingen. Efter 1615 års uppskiftning och noggrannare taxering var hela socknens tionde endast 10 tunnor säd (5 tunnor korn och 5 tunnor råg). Bäragslagsposten¹⁴ drar slutsatsen att bygden knappast var särskilt uppodlad med ett så lågt tionde. Tidningen skriver att vid 1600-talets början bodde 250 människor i socknen.

Nora och Lindesberg tillkom som städer 1643.¹⁵ Det skedde ”i gemensamt ändamål att befordra kringliggande bergslagers gagn samt förläggandet och afsättandet af dessa produkter.” Jag konstaterar att när Lindesberg bildades som stad för att åstadkomma en marknadsplats åt järnhanteringen, hade man i Ramsberg haft en hytta i nästan hundra år redan (den skattlades 1547 enl ovan).

⁶ Olof Grau ”Beskrifning öfwer vestmanland, dess städer, härader och socknar”, nytutgivning 1904 av första upplaga från 1754, sid 24

⁷ Olof Grau. a.a. sid 340.

⁸ ”Våra bygder i ord och bild”, åttonde häftet, utgivet 1904. H Nelson.

⁹ Daniel Tilas dagbok finns i utdrag i Noraskogs arkiv I, sid 154 + 181.

¹⁰ Edvard Matz. a.a. sid 36.

¹¹ ”Våra bygder i ord och bild”, åttonde häftet, utgivet 1904. H Nelson.

¹² Edvard Matz a.a. sid 21.

¹³ ”Våra bygder i ord och bild”, åttonde häftet, utgivet 1904. H Nelson.

¹⁴ a.a.

¹⁵ ”Topografiska och statistiska uppgifter om Örebro län”, 1844, sid 77.

I april 1644, dvs ett år efter statsrättigheterna för Lindesberg, brann 60 gårdar ner¹⁶, och 10 juli 1688, dvs 45 år efter statsrättigheterna, brann stora delar av Lindesberg när 23 gårdar och kyrkoarkivet slukades av elden. Denna brand ledde också till ett kungabrev 12 april 1689 som drev bort de brandskadade från deras hem och förbjöd uppbyggnad av staden. En uppmaning och förbud som aldrig åttlyddes. Var det därför det yrkades år 1719 av ”bärgslagens fullmäktige Erik Persson från Ramshyttan att Lindes stad skulle ödeläggas”? Bondeståndskravet avvisades.¹⁷

Vid mitten av 1700-talet bodde cirka 2 500 personer i socknen enligt Edvard Matz¹⁸. 1881 uppnåddes den högsta siffran: ”4 976 personer - några år före den stora bruksdöden.”

1785 föddes Lasse-Maja¹⁹ i Djupdalen, nära Morskoga, han dog 1845. Jag har inte fördjupat mig i fakta kring hans leverne, utan nöjer mig med att berätta att han enligt Edvard Matz²⁰ satt på Marstrands fästning 1813-1839. På kyrkbacken i Ramsberg finns en minnessten med inskriptionen ”Till minne av Lars Molin: I Ramsberg hans vagga - I Arboga hans grav - I rättsprotokollet hans minne.”

1844 skrivs att²¹: ”En liten del af Ramsbergs socken är belägen i och tillhör Skinnskattebergs härad af Westerås län, hvaremot 1/2 mantal af Skedvi socken i sistnämnde län ligger inom Örebro län och hör till Fellingsbro Länsmansdistrikt och tingslag.”

Bland de statistiska uppgifterna²² står att Ramsberg 1836-1840 har 882 innevånare på qv.milen (kan jämföras med 1.579 för hela länet), och att sädesproduktionen i Ramsberg: ”...i förhållande till behof och förbrukning är sädesafkastningen 3/8 av årsbehovet.²³” På 230 år kan jag konstatera att man alltså inte lyckats uppodla nog mycket mark att föda de som bor i området.

I mitten av 1800-talet torde överklassen inte varit alltför rikligt representerad eftersom ”Topografiska och statistiska uppgifter om Örebro län” uppger att²⁴: ”Linde äfven Lindesberg, innehåller 175 hus och tomter utgörande 34 tunnland. Folkmängden är 776 av hvilka hälften idkar eller tillhör borgerliga näringar och yrken.” ”... Bergslags handel, ehuru inskränkt mot fordom, (är) den enda någorlunda lönande.” ”De öfriga näringarna kämpa mot vanmakt och förfall. 26 hantverksmästare mägta med svårigheter uppehålla sin rörelse.” I sammanhanget kan nämnas att 80 år tidigare utgjordes stadsbefolkningen av 120 färre invånare²⁵, dvs år 1761 uppges 656 personer bo i Lindesberg.

Kring 1920 bor fortfarande 4 500 personer i socken, men kring 1950 finns bara 2 900 personer kvar²⁶ enligt Edvard Matz. Idag, som nämnts tidigare, 1766 personer. Vid 1998 års kyrkoval fick socialdemokraterna 60 röster av totalt 1290 röstberättigade. Detta gav 4 av 15 platser fullmäktige.

Kring 1945 bestod socknens östra arbetsplatser av²⁷:

Forshammars bergverk	59	anställda
Kid-bolaget	14	
Ramsbergs bruk & såg	63	
Ramsbergs möbelindustri	10	
Östgren & söner möbelfabrik	10	(Man hade som mest 17 anställda enligt intervju med Harald Östgren)
Vrethammars bruk	<u>23</u>	
	179	

¹⁶ A.V. Petterssons ”Kulturbilder från Lindesberg med omnäjd förr och nu”, 1911, sid 90.

¹⁷ a.a. samma sida.

¹⁸ Edvard Matz. a.a. sid 237.

¹⁹ Nationalencyklopedin

²⁰ Edvard Matz. a.a. sid 62.

²¹ ”Topografiska och statistiska uppgifter om Örebro län”, utgiven i Stockholm 1844, sid 22.

²² a.a. sid 24.

²³ a.a. sid 39.

²⁴ a.a. sid 80.

²⁵ A.V. Petterssons ”Kulturbilder från Lindesberg med omnäjd förr och nu”, 1911, sid 86.

²⁶ Edvard Matz. a.a. sid 237.

²⁷ Carlmark ”Bergslagsprojektet” 1983, sid 91.

I dag uppskattar jag antalet arbetstillfällen på dessa ställen till ungefär 25. Nya större arbetsplatser är istället Grimsö Forskningsstation, Granhults behandlingshem, skola upp till skolår 6 och dagis samt hemtjänsten. Vilka totalt kanske har cirka 50 arbetstillfällen.

1971 slås Ramsbergs kommun ihop med Lindesberg.²⁸ År 2002 arbetas det nu för att Ramsbergs pastorat ska gå ihop med Lindesbergs. Församlingsgränserna ligger dock kvar orubbade.

B. Turismen i socknen, med tonvikt på Gammelbo.

”Vem skulle besöka dessa trakter på 1800-talet mer än för att köpa malm?” undrar Lars Hagström.²⁹ Han berättar att i de norra kommundelarna var det just bara arbete kring järnhanteringen som gällde. Några egentliga fornminnen mer än alla hyttrester, Råssvalslund och milstenarna på skogen, finns inte. Här finns inga gravhögar eller stenar. ”Fornlämningar ska vara minst 100 år och verksamheten ska vara övergiven” berättar han och nämner att i Dalkarlslyttan pågår fortfarande verksamhet - om än helt annan än den byggdes för - och då kan den inte klassas som fornlämning.

Bärgslagsposten skriver 1905³⁰: ”Det är den utomordentliga omväxlingen i ytskulpturen som är bärgslagsnaturens mäst utmärkande drag” och ”... äro dessa trakter i alla händelser så goda som några andra att besöka.” Trots att turismen och besöksnäringen var föga utvecklad runt sekelskiftet, innan lagen om allmän semester tillkom 1938.³¹ Tidningens skriftserie Våra bygder i ord och bild är i sig en tidens tecken runt sekelskiftet. Hembygd och fosterlandet var honnörsord och en motreaktion mot industrialismens intåg.³²

Runt sekelskiftet utvecklades i Löa ”stora folkfester” (det vi idag kallar evenemang) runt midsommar, dit ungdomar i hundratal kom från tiotalet av de närmaste socknarna för att festa i dagarna tre.³³ Redan på 1880-talet hade festandet utvecklats som en resultat av traditionen med drevdanserna. Dessa festligheter kom ”från nedrivningen av sista ugnsfyren i hyttan vid avslutad blåsning för året.” Alla bergsmanshem bidrog med kol till hyttan och barnen fick sälja tackjärnet ”och för pengarna fick de göra sig en nöjeställning.”³⁴

Bland herrskapsfolket i socknen fanns ungarlen Lukas Heijkensköld på Grimsjöboda³⁵, i dagligt tal Grimsjö. Om det var samme Heijkensköld som (enligt nedan) 1822 köpte Kloten verkar osannolikt. På Grimsös hemsida står att läsa³⁶: ”Författaren och länsjägmästaren Nils Eckerbom har i flera böcker skildrat jakter, folkliv och landskapet runt sekelskiftet 1900. Så här börjar Nils Eckerboms bok Enviget på Grymsö från 1948:”

”I Sverkerstaåns övre lopp ligga i rad tre vackra sjöar, fulla av svarta kräftor och gulbukade abborrar: Glien, Norrmogen och Sörmogen. Det är blott smala näs, genombrutna av den forsande ån, som skilja de tre sjöarna från varandra. På näset mellan Glien och Norrmogen ligger det stolta Gammelbo, där Heijkensköldar en gång hållit hov i nära hundra år, och på Sörmogens östra, höga strand ligger Grymsö. Där på Grymsö satt ännu den väldige brukspatronen och jägaren Lucas Heijkensköld, den siste av sin stam i Linde och Ramsbergs Bergslag.”

Lukas Heijkensköld ”räknades till Hedströmmens brukspatroner då Uttersberg och Forshammar voro hans närmaste järnvägsstationer.”³⁷ Han var bror till en Selim, disponent på Skinnskatteberg, (han borde alltså haft mer kontakter österut än många andra.) Lukas Heijkensköld hade rykte om sig att vara extremt sparsam. ”Lucke tog med egen smörbytta då han reste till Köping.”

²⁸ Edvard Matz. a.a. sid 237.

²⁹ Intervju med Lars Hagström, museichef på Lindesbergs museum.

³⁰ ”Våra bygder i ord och bild”, nionde häftet, utgivet 1905 ”Bärgslagen - Några naturbilder” av H Nelson

³¹ Karlsson ”Natur och Kultur som turistiska produkter”, 1994, sid 67.

³² Bo Sundin i ”Den regionala särarten” 1994, sid 22.

³³ Kerstin Johansson ”Lindesberg - sommarstad vid sekelskiftet”, utgiven 1978, sid 94.

³⁴ a.a

³⁵ Carl. A. Bäckströms ”Första kilometern ur min levnads film” 1929, sid 71.

³⁶ <http://w1.581.telia.com/~u58104198/Grimsowildlife/Historia/Heijkenskold.html>

³⁷ Bäckström. a.a. sid 71

Agnes Jansson, 87 år³⁸, berättar om den tidiga folkligare ”turismen” - släktens stadsbarn som fick sommarvistelser ”på landet”. Själv föddes Agnes i det hus som var min familjs sommarstuga från 1957, Lilla Norrbo. När Agnes föddes 1912 var det hem för tre familjer. I en av tvårummarna hade man barnbarn från Stockholm som kom hela somrarna. ”Vi hade roligt som barn, gjorde teater och lekar jämt” berättar Agnes med glädje i rösten. Ungarna sov ute på bodarna. Inte på logarna, för där låg luffare. Troligen var det också en luffare som tog hennes nya cykel 1927. Hon hade hämtat kycklingar i Almhöjden som skulle upp till Gammelbo Gård, och ställde cykeln på logen. Nyckeln hängdes i vedboden, men likväl var cykeln borta på morgonen. Fadern gick ner till kronjägarns och ringde polisen för att anmäla det hela, men cykeln kom aldrig tillbaka. Det dröjde ända till 20-årsdagen 1932 innan hon fick en ny cykel. Så 1927 hade åtminstone kronjägarns telefon.

Som litet barn minns hon när Albert och Sylvia Bohlinder med äreport i blommor skulle välkomnas till Gammelbo Gård. (Gården hade gått i konkurs 1913.³⁹) Man hade skrivit AS Bohlinder och upptäckte sent om sidosider att det fick man allt ändra på! När Agnes Jansson slutat skolan som trettonåring, 1925, började hon hjälpa till hemma och runt om på gårdarna, särskilt på Gammelbo sommartid. ”Det var sommargäster överallt då där”, berättar hon och minns särskilt fru Bohlinders kusin Erland Josephsson (numera en känd bokläsare från TV) och släkten Gejerstam som hade ena flygeln hela somrarna. ”Dom gjorde väl inget annat än roa sig och sällskapade med varandra”, säger Agnes som om det vore självklart. Sommargästerna hade med sig barnflickor och egna pigor, till glädje för bygdens pojkar, som fann sig en och annan fru på det viset.

”Pulsaren” Theodor Nordström⁴⁰ ”bodde” i Bergshyttan fram till 30-talet. Han kallade sig själv för ”skinnfoten” när han reklamerade en klocka av märket Perfecta från Åhlén & Holm med orden ”Återsänder härmed denna Perfecta. Jäklar anfekta. Hej svejs. Theodor Nordström, skinnfoten, Kloten”. Han var ett riktigt original och exemplifierar här sekelskiftets luffare. Agnes Jansson minns honom mycket väl, särskilt hans fina sångröst: ”Han var inte som han skulle den.”

Karl-Gustav Svanholm, 78 år⁴¹, minns att på 1920-30-talet var besökare i huvudsak luffare eller släktingar på besök, några turister såg han inte till i Gammelbo. Den siste luffaren var en man som fram till 1955/56 alltid ledde sin cykel eftersom han hade ”fall-sjuka”. Han stammade och sålde nålar och krims-krams. Lars Hagström⁴² berättar att under depressionsåren drevs folk ut på vägarna i stor omfattning, och lösdriverilagen från 1885 var hård, hade man en tvåring på fickan så klarade man sig undan länsman, men annars var det finkan som gällde. Enligt Nationalencyklopedin gällde lagen i själva verket fram till 1965, för att försvinna helt först 1985!

När Agnes Jansson får se en bild från klappbryggan i ån⁴³ blir hon glad åt att se den, för hon är med och hade just berättat för mig hur dom kunde tvätta 100-talet handdukar och lika många örngott åt gången. ”Det gick ju åt mycket linne, så mycket folk som var på Gammelbo jämt”, säger hon. Hon berättar också vilka de andra var på bilden. I nästan tio år hjälpte hon till på gårdarna och mindes att dom kunde få 5 kr för två dagars arbete. Pigan på Årispan hade 15 kr i månaden åren efter 1925. Kokerskan på Gammelbo hade 40 kr i månaden.

Karl-Gustav Svanholm berättar att på en annan bild⁴⁴ är det städerskorna Elsa Persson (syster med Agnes Jansson och sedermera moder till handlar-Erik i Ramsberg) och Agnes Persson, född Granbom och gift med Gottfrid i Gammelbo. I snirkliga siffror står det ”1842” över porten, det kan Svanholm inte minnas att han sett. Flickorna städade hos ”godsägare Mörk på Granhult” står det i bildtexten, men Agnes vet att det var för skogsskolan dom städade (se nedan om Kloten). Mörk dog nog i början av 1920. Han var inte godsägare berättar Agnes, utan gick under titeln ”bruksförvaltare Mörk”. Hon minns honom från småskoleåren 1919-1921. Hans träbänkar ute i markerna där han skulle sitta att vila såg man lite var stans, berättar hon. Han hade, enligt Svanholms minne, inte påstått haft så mycket umgänge eller besök. På gården fanns en kugelbana nere i Mamret intill Sandån. Svanholms granne, i tvåfamiljshuset Statbygget, Anders Berggren, var med och reste

³⁸ Intervju med Agnes Jansson, född 1912, Gammelbo

³⁹ Enligt nuvarande ägaren Lena Bergström.

⁴⁰ Roland Nolin ”Fotojakten på vår historia, del 1”, utgiven 1981.

⁴¹ Intervju med Karl-Gustav Svanholm, född 1921, fd skogsarbetare, Gammelbo Statbygge.

⁴² Lars Hagström, museichef på Lindesbergs museum.

⁴³ Roland Nolin ”Fotojakten på vår historia, del 1”, utgiven 1981, sid 10.

⁴⁴ Roland Nolin. a.a. sid 11.

käglorna innan Karl-Gustav föddes 1921. Mycket talar för att det var ägarna före statens köp av Granhult 1899 som haft kugelbanan snarast, kanske till och med under Heijensköldarnas tid där. Runt 1930 fanns bara fragment kvar av kugelbanan, som Svanholm kan minnas. Än idag kan man skönja spåren av de markgrävda sittbrunnarna som vittnar om ett ”finare liv”. Spåren av lusthuset och bron, liksom kalkkällan intill finns också kvar. Den användes av herrskapsfolket, som satt på bänkar intill källan enligt Svanholms far. Lars Hagström har försökt forska lite i Granhults historia och hävdar att den är höljd i ett dunkel. Men han berättar att efter Greta Tilas död (faster till Landshövdingen Daniel Tilas) förekom tvister i dödsboet som ledde till att Gammelbo delades, så att en gren av släkten tog Granhult. Märkligt nog ägde Granhult en del i Löa Hytta ända fram till att Klotens Ab övertog Granhult. Lars Hagström undrar över när själva herrgårdsbyggnaden ursprungligen restes, och tror att man lät uppföra en ny byggnad runt 1850-talet i samband med arvsskiftet. Det stod som nämnts 1842 över porten, men han tror att flyglarna var betydligt äldre. Dom är rivna nu.

När Agnes gifte sig med Axel Jansson och fått första barnet 1934, flyttade familjen till Bråten, utan el och med dålig brunn. Man hämtade ofta vatten 2 km bort i Ramsjöholm. Då förekom fortfarande danser i ”Den natursköna Norrbo-hagen” som det stod på affischerna. ”Dom som kom gående från Sandtjärnsskogen brukade byta skor vid vår bod på Lilla Norrbo” berättar hon. I Norrbohagen hade hon dansat sen 15-årsåldern, 1927. Pojkarna brukade betala ”spelmanspengen” på 25 öre. Vid större festligheter var det inträde på 75 öre - 1 kr. Då brukade Agnes hjälpa till med serveringen och slapp betala inträde. ”Nog må du tro affischerna kom ut alltid, den ene gav till den andre”. Bilarna hade inte gjort sitt inträde än och folk kom ändå långväga ifrån - Riddarhyttan, Grönbo, Kloten. Andra ungdomsnöjen var att gå till Bäckegruvans kapell på nyårspredikan för att vaka in det nya året (5 km upp i skogen) eller cykla iväg till Ramsberg på bio.

Harald Östgren, 84 år⁴⁵, minns att man talade om Lasse-Majas härjningar när han var barn. Harald började i fadern August Hjalmar Östgrens möbelsnickeri i Gammelbo direkt efter skolan, troligen runt 1930, men han minns inga årtal. Farfar August var mjölnare, liksom hans far, Karl-Erik Östgren. Till Kvarnen kom bönderna åkandes långtifrån, berättade Harald, ända uppe från Klotensskogarna. Efter Östgrenarna övertogs mjölnarjobbet av Verner Jonsson och sedan Waldemar & Anna, som jag minns som barn att de hade affär i ”Skansen”, huset intill Kvarnen.

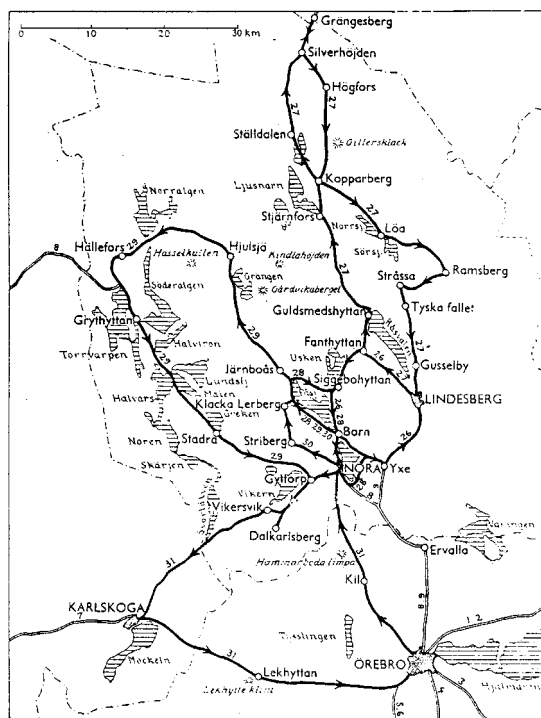
1937 böt Gammelbo Gård ägare. Bohlinder flyttade ner till Ribbingfors i Västergötland där Agnes Jansson senare kom att hälsa på dem några gånger. ”Sylvia var så fin, som en docka, men hade illa astma” berättar Agnes. ”Hon red faktiskt, det var ovanligt. Hästen Syrranon slog nog ihjäl sig på en telefonstolpe till slut.” Dom hade samlat till en avskedspresent i Kyrkliga syföreningen och Agnes fick ett fint tackkort skickat till sig i Riddarhyttan dit hon just flyttat med familjen. Till gården kom istället Paul Urban Bergströms son Tage Bergström i sällskap av en föreståndarinna. Tage gifte sig senare med Helena och fick tre barn, Peter, Marie och Lottie. Nu driver Peter gården med hustrun Lena och periodvis en anställd.

Karl-Gustav Svanholm berättar om hur man cyklade långeliga ikring för att gå på dans under krigsåren. Godtemplarlokalen i Ramsberg (numera riven), Resta, Riddarhyttan (15 km), Kloten (15 km) hade ofta danser. ”Man hade mer roligt då än de har nu tror jag” säger han. Det fanns finnar och polacker förlagda i flyktingmottagningen borta i Baggå som man träffade.

I romantiska ordalag beskrivs Ramsberg mitt under andra världskriget 1943 med orden⁴⁶: ”Genom Ramsbergs vackra bergslag...” passerar man ”...förbi trevliga röda bergsmansgårdar, skuggade av vackra lövträd och bakom skogsbrynnens vitstammiga björkar...”. Trots att man konstaterar spår av mycket ”före detta-verksamheter” och nedlagda bruk. Och i den 14-milatur man beskriver som inte inkluderar övernattningsförslag har man ändå lustigheten att föreslå: ”roar man sig med att lämna cykeln och göra en promenad i skogen...”.

⁴⁵ Intervju med Harald Östgren, född 1915, fd möbelsnickerare av mjölnarsläkt, Gammelbo.

⁴⁶ Svenska Turistföreningen ”Cykelturer i Närke och Bergslagen” utgiven 1943, sid 137.

Svenska Turistföreningen, Cykelturer i Närke och Bergslagen, 1943, sid 137. Karta över turen.

När Agnes och Axel Jansson bodde i Riddarhyttan 1937-1947 hade man semesterar som man åkte hem till Gammelbo på och hjälpte till hos bådas föräldrar. Mörkläggningsarna var jobbiga under krigsåren berättar hon. Hon var med i socialdemokraternas kvinnoklubb rätt mycket då, men Axel var inte så intresserad. Den första riktiga semesterresan var 1949 när hon flyttat tillbaka till Gammelbo och fick husmorsemester. ”Man var till prästen och fick något slags intyg. Då fick man resan betald. Det var nog inte bara mindre bemedlade som vi som fick åka inte,” säger hon fundersamt. Tre gånger fick hon sådan semester. Först till släkt i Burträsk, sen till Gullspång och sist till Karlskoga. Resan till Burträsk minns hon väl: ”Det gick inte alls skonfritt det där” säger hon med ett leende. Svågern körde henne och svägerskan till järnvägsstationen i Krampen, med 4 små barn dessutom. Tåget gick halv åtta på kvällen och kom fram vid fyrtiden dagen efter. Barnen var 1, 3, 6 och 7 år!

Östgrens snickeri låg intill Kvarnen i Gammelbo och drevs av vattenkraften. Fru Bohlinder uppe på Gammelbo Gård hyrde (som nämnts ovan) tidigt ut lägenheter och rum på somrarna. Harald Östgren minns en familj Boman som hyrde en av de små flyglarna. Det var vanligt att sommargästerna från Gammelbo Gård kom och beställde möbler som sen transporterades till järnvägsstationen i Krampen. Som nämnts tidigare hade snickeriet 10-talet anställda 1945 och man var som mest uppe i 17 anställda. Harald ville minnas att det var i samband med att man fick en massa beställningar på att göra snabbköpsinredningar runt om i södra Sverige. Om Bolinders berättade han också att dom brukade bjuda in gäster på kräftfiske. En gång hade man fångat två säckar med kräftor som stals från gården. Herr Bohlinder hade då gått runt på gårdsplan och ropat ”Ta fast tjuven!”

Utöver herrskapsfolkets sommargäster började andra sommargäster dyka upp runt 1950 i Gammelbo. Bland syskonen Britta född 1906, Märta född 1909 och Gunnar Hjort hittade jag Gammelbos allra första sommargäster. Märta Hedenström var ”lite piga” hos morbrodern och komministern Wilhelm Norling och dennes hustru som var en ”snål och elak apa” enligt Märta säger idag hennes dotter Kerstin Dalhammar. Märta konfirmerade sig i Ramsberg hos morbrodern och tog så småningom med sig sin man Gösta och hyrde troligen från 1941 eller 1942 på somrarna hos bonden Eklöf i Nyckelbäcken enligt dottern. ”Mor och Far hyrde i 16 år på Nyckelbäcken och sedan 16 år på Granhult”, berättar Kerstin Dalhammar som fortsatt vara sommargäst i Ramsberg som vuxen. Eklöf kom 1927 till gården när komminister Norling flyttade enligt Karl-Gustav

Svanholm. Norlings son, Sten gifte sig med Märtas syster Britta - ett kusningifte. Sten och Märta hyrde bagarstugan nere vid vägen vid Nyckelbäcken berättade Karl-Gustav, men jag har inte listat ut ifall dom då hyrde av Stens far eller Eklöf. Flickornas bror Gunnar Hjort kom med hustrun Anne-Marie 1951 och hyrde gamla stugan i Lilla Nyckelbäcken för 75 kr/år. ”Det var inte så lätt att få fram dom pengarna heller”, säger Anne-Marie, 84 år. ”Sommaren efter, 1952, delade vi stugan med vännerna Lenander och deras fyra barn.” Dottern Kerstin Sjöström, numera bosatt i Resta, minns hur papporna cyklade från Arboga på lördagseftermiddagarna när de slutat jobba. Det året kom också min morfar, Erik Schmidt, från Stockholm med min mor Annmari Lagerman med pappa Lennart och två av barnen. Erik var rädd för kriget och ville ha en tillflyktsort med minst tre mil till närmaste järnvägsstation och inga stora industrier i närheten. Plötsligt fanns här tre sommarfamiljer. Och dom blev kvar länge - än idag.

”Nej, nej, nej, inte åkte vi på semester” säger Karl-Gustav Svanholm. ”Under semestern var det ju att hjälpa till med höbärgning som gällde.” Men han minns familjens första semesterresa 1956. Dom blev bjudna att följa med på en bilsemester ”bortkring Filipstad. Glömmer aldrig så dj-la kallt det var! Det var frost utmed älven,” berättar han. Barnen Marie och Birger var med på resan. Man reste sex personer med två tält i bilen. Resan fortsatte mot Sunne innan man vände hem igen.

C. Kommunikationernas framväxt.

1649 års Krögare och Gästgivareordning i tolkning av Gunnar Fredriksson, 65 år⁴⁷, fritt efter boken ”När resan var ett äventyr”.

”Hästskjutsen avskaffades och skjutsväsendet knöts till gästgivargården. Gästgiverierna skulle nu fungera som skjutshåll och gästgivaren skulle svara för skjutsningen i första hand. Ingen fick tvingas skjutsa längre än till nästa skjutshåll.

I praktiken fanns böndernas skjutsplikt kvar, då kringboende bönder måste skjutsa när gästgivarens hästar ej fanns tillgängliga. I sina väsentligaste delar gällde denna förordning till slutet av 1800-talet.

Gästgivargårdarna skulle hålla gästerna med husrum och stallrum för hästarna, sängkläder och husgeråd. Vidare skulle finnas hästar, ridsaddlar, vagnar, kärror, slädar och annan nödvändig utrustning liksom öl, mat, havre, hö och halm. För en måltid av samma slag som gästgivaren och hans folk åt, skulle gästen betala 5 öre silvermynt.

Gästgivargårdarna var en samlingspunkt för befolkningen i trakten. Till varje gästgivargård - som egentligen var ett vanligt bondställe - hörde en krogverksamhet, där gästgivarna hade monopol på krogverksamhet inom två mils radie. Gästgivargården användes gärna som mötesplats i olika sammanhang, utskrivning till krigstjänst mm.”

År 1749 genomfördes en vägdelning i den angränsande socknen Skinnskatteberg.⁴⁸ Det är den äldsta vägdelning som finns i behåll hos lantmäteriet. Förbindelsen till Ramsbergs socken var undermåliga. Trots att andra uppgifter, som nämnts här, säger att delar av Ramsbergs socken tillhörde Skinnskatteberg och Malma. Vägdelningen görs tre år efter att Carl Hårleman år 1746 fällde orden⁴⁹: ”Utav alla folkslag är oemotsägligen intet något mera begivet på resor och utfärd, än det svenska.” Skjutsväsendet var avsett för statens ämbetsmän, men den som kunde betala fick utnyttja det.⁵⁰ Hållhästen skulle gå ut i första hand, därefter gästgivarens egna hästar och i sista hand hästar från reservbönderna. Maxfarten var reglerad till 1,5 timme/mil och ”skjutslegan betalades, men den täckte inte omkostnaderna (trots att) den långt in på 1800-talet var ungefär ett dagsverkes lön per mil.”

Gästgiverierna var tvungna att föra liggare som kontrollerades av fjärdingsman, berättade Gunnar Fredriksson. ”En skulle ju ha respass för te å få resa.” Lars Hagström berättar att det var fjärdingsmän eller prästen som utfärdade respassen. Där skulle anges namn, resans mål och tidsomfattning. Enligt Gunnar Fredriksson fanns fjärdingsmän i varje fjärdedel av socknen, med polismans rättigheter. Kvartalsvis

⁴⁷ Intervju och avskrift från Gunnar Fredriksson, fd skogsarbetare i Morskoga.

⁴⁸ L.L. Lorichs ”Vägar och Gästgivargårdar i Västmanlands län” utgiven 1932, sid 252.

⁴⁹ Sveriges Turistråd, Göran Andolf, ”Längtan till landet annorlunda” utgiven 1989, sid 50.

⁵⁰ Sveriges Turistråd. a.a. sid 52

kontrollerades gästgiveriets övernattningar och skjutsar av fjärdingsmännen. Även betalningen noterades i liggaren. Den sista fjärdingsmannen i socknen var Korslångs Erik Persson i Klotten, som slutade på 1960-talet. Bland deras sista uppgifter hörde att kräva in utskylder (skatter), dom deltog också i kungajakten. Vid dödsfall "helt apropå" fick de rycka ut och meddela dödsbud. Oskar Larsson i Grimsöbodarna var också fjärdingsman. Oskar dog för bara något år sedan. Gunnar Fredriksson konstaterar i intervjun att "gästgiverierna självdog när cyklarna kom."

"Näst skogsbruk intar varuforsling förnämsta rummet bland allmogens binärningar."⁵¹ "På samma sätt begagnar den fattiga allmogen de tillfällen som vid större landsvägar sig erbjuda, att med skjutsning skaffa sig en tillfällig biförtjänst, hvilken, noga räknat, dock icke i längden ersätter de förluster som dermed äro förenade."

Enligt nedan framgår att år 1844 kostade skjutsskyldigheten i länet 2.893 riksdaler för städerna och 43.697 riksdaler för landsbygden. Vaghållningen kostade samtidigt 2.745 för städerna och 49.183 riksdaler för landsbygden, dvs ungefär lika mycket som skjutsväsendet.

	För Städerna.	För Landsbygden.	Summa Rikd.
Jordeboks och hemmantalsränta samt Afrads-Spanmål	290	131,800	132,090
Kronotonde-Spanmål	---	33,420	33,420
Mantalspenningar	875	12,300	13,175
Lagmans och Häradshöfdingeränta	---	4,603	4,603
Gerningsören	---	116	116
Tionde och Hammarskattsmedel m. m.	---	56,250	56,250
Allmän bevilning:			
1:a Art.	2600	39834	
2:a 3:e d:o m. m.	11682	42396	
	14,282	82,230	96,512
Bränvins brännings afgift	1,506	19,468	20,974
Rustning och Rotering	1,260	34,450	35,710
Prestersk. och Kyrkobetjen.	3,145	73,812	76,957
Fattigförsörjning	3,185	31,661	34,846
Skjutsskyldighet	2,893	43,697	46,590
Vaghållning	2,745	49,183	51,928
Diverse utskylder och allm. besvär	13,240	25,080	38,320
Gemensamma för Städerna och Landet:			
Chartæ Sigillatæ-medel	---	---	17,397
Öfverskotts Postmedel	---	---	2,208
Controll Stämpel medel	---	---	84
Summa	43,421	598,070	661,180
Förestående Summor, jemnade till fullt Riksdalertal, äro utförde efter afdrag af Ordinarie och			

Topografiska och statistiska uppgifter om Örebro län.

Om vägnätet skrivs 1844 att⁵²: "Vägnätet är backigt och mycket nybyggen." "Stora Landsvägen från Westerås genom Örebro län till Westergöthland är en af de förnämsta i Riket." Hur den vägen gick framkom inte.

Lars Hagström på museet berättar om ångbåten Tärnan som trafikerade Långvattnet i Klotten runt 1850-talet. "Tänk på att det var näst intill väglöst land där", säger han. Gods och folk transporterade mycket på den ganska omfattande insjötrafiken. "Man gjorde mycket utflykter med båtarna" säger han. I Lindesberg gick båten "Iris" ut till Dalskogens källa för att herrskapsfolk skulle dricka brunn från den järnhaltiga källan och spatsera. Där var badanstalt redan på 1700-talet. När båttrafiken pågick framkom inte i intervjun, men markägarna därute fick ersättning för allt spatsersande! Järnvägens utbyggnad "slog ut båttrafiken", konstaterar Lars Hagström.

⁵¹ "Topografiska och statistiska uppgifter om Örebro län", utgiven i Stockholm 1844, sid 47.

⁵² "Topografiska och statistiska uppgifter om Örebro län", sid 59.

Om den allra första järnvägstrafikens utveckling kan följande fakta vara av intresse. Det säger en del om vid vilken standard järnvägen befann sig på när den nådde socknen i öster (Frövi/Norberg) och i väster (Frövi/Ludvika)⁵³:

- 1849 Frykstads Järnväg blev landets första för allmän trafik
- 1853 Första svenska loket åker på Norbergs järnvägslinje
- 1854 Järle järnvägsstation (söder om Lindesberg) uppförde landets första stationshus.
- 1856 Statsbanor mellan Göteborg/Jonsered och Malmö/Lund startar.
- 1862 Västra stambanan Stockholm/Göteborg invigs och tar 14 timmar att åka.
- 1877 Första personboggivagnen i Sverige trafikerar Frövi-Ludvika linjen, (genom Löa).
- 1898 Tidningar säljs på tågen
- 1899 Restaurangvagnar införs
- 1903 Riksgränsenbanan till Narvik invigs.

Uttersbergsbanan till Köping blev klar 1865.⁵⁴ Riddarhyttan-Uttersberg 1880 (se nedan), och den överkorsas 1900 av statsbanan Örebro-Krylbo. Det fanns gästgivargårdar i Bernshammar och Uttersberg (90 meter över havet).⁵⁵

Köping-Uttersbergs järnväg ledde till att "Landsvägstrafiken efter banan avtog i hög grad, icke minst persontrafiken."⁵⁶ Gästgiveriet i Tomasbo flyttades upp till Uttersbergs järnvägsstation. Däremot ledde järnvägens invigning till att det byggdes "en ny väg från Uttersberg och Riddarhyttan och åt Ramsbergshållet".

Järnvägen upp till Uttersberg invigdes 27 juni 1866⁵⁷ (alltså ett år senare än Turistföreningen anger). Invigningen "Föranledde omedelbart ny väganläggning till Fors gård där vägen grenade sig till Riddarhyttan och Ramsberg. Den senare var den viktigaste, ity att förut endast en dålig byväg ledde åt detta håll fram till de stora järnbruken i nyss nämnda socken. Avsikten var naturligtvis att draga trafik från detta håll ned till Uttersberg." På en kartbild⁵⁸ framgår vägens sträckning före och efter 1891 års väglag inom Skinnskattebergs område. Lars Hagström finner uppgiften lite märklig (att syftet var att få ner järntransporterna) eftersom järnbruken hade dåliga tider och snart lades ner.

Vägen Uttersberg - Riddarhyttan anslogs 10 000 kr och öppnades för trafik 1869.⁵⁹ Några år senare, 1872, begärdes vägdelning "enär dessutom i följd av väganläggningen mellan Uttersberg och Hägernäs i Örebro län en ny väg tillkommit, vilken såsom avsedd för begagnande av en större allmänhet bort i vägdelning ingå." Det framgår också att en viss strid rått om vägbredden. Det var 16 fots bredd till Hägernäs, men häradsvägar skulle egentligen vara 20 fot breda. Om vägarnas beskaffenhet skriver också Carl. A. Bäckström⁶⁰: "Vinterväg lades ofta vid sidan om sommarvägarna som var miserabla från Uttersberg och norrut." Gunnar Fredriksson efterlyste i intervjun med honom skriftliga belägg för vintervägarnas sträckningar. I samband med året kan nämnas att 11 april 1869 brann stora delar av Lindesberg i det som kom att kallas "Stadens stora brand".⁶¹

Året innan vägen till Riddarhyttan invigdes, dvs "1868 hölls ett möte i Falun, då eventuellt anläggande av Frövi-Ludvika järnväg dryftades. Närvarande var bl.a apotekaren Th Blomberg, Lindesberg och brukspatron Harald Eriksson, Ramsberg."⁶² Man diskuterade också att dra den ända till Falun, men beslöt stanna i Ludvika. Den 16 nov 1871 avgick första tåget från Linde till Frövi. Loket hette Harald Eriksson efter brukspatron "på

⁵³ Statsanställdas förbund avd 1093 "Från dåtid till nutid", utgiven 1976.

⁵⁴ Svenska Turistföreningens Resehandböcker XXI, 1912, sid 168, se även bilagda karta.

⁵⁵ Turistföreningen. a.a. sid 229.

⁵⁶ L.L. Lorichs "Vägar och Gästgivargårdar i Västmanlands län" utgiven 1932, sid 105.

⁵⁷ L.L. Lorichs. a.a. sid 260.

⁵⁸ L.L. Lorichs. a.a. sid 256.

⁵⁹ L.L. Lorichs. a.a. sid 261.

⁶⁰ Carl. A. Bäckström "Första kilometern ur min levnads film", 1929, sid 72.

⁶¹ A.V. Pettersson "Kulturbilder från Lindesberg med omnäjd förr och nu", 1911, sid 90.

⁶² A.V. Pettersson a.a. sid 47

Ramsbärgs bruk, en om järnvägens tillkomst högt förtjänst person.”⁶³ Han har numera också en väg uppkallad efter sig i Ramsberg. Lars Hagström berättar att Harald Eriksson var riksdagsman. På industriutställningen i Stockholm 1866 försökte han få gehör för idén att låta utländskt kapital betala järnvägsutbyggnaden, men kungahuset satte sig emot. Harald Eriksson försökte också få järnväg dragen till Ramsberg, men misslyckades. Enligt Lars Hagström hade det inte varit någon idé, vattenkraften var inte tillräckligt stor för att producera den mängd järn som fordrades för att en järnväg skulle bli lönsam. Och eftersom bruken var små, kunde de inte finansiera järnvägsbyggandet heller.

Uppgifter om kostnaderna för järnvägen mellan Frövi-Falun, säger att de beräknades och blev ”granskat och gillat” den 27 mars 1864, fyra år före Falunmötet.⁶⁴

Kostnadsförslaget för planeringsarbetet	12.274.011:33
Material och byggnader mm	<u>4.143.268:81</u>

R:dr R:mt (riksdaler riksmünt)

16.417.298:14 eller 1.116.443 R:dr R:mt/mil.

(Myntreformen infördes 1873 då kronan ersatte riksdalern.⁶⁵)

Telegraf ”inleddes” till Lindesbärgs stad den 27 augusti 1874 och Rikstelefon dröjde nästan 20 år, till 1 januari 1895.⁶⁶ Då upplöstes också den telefonförening som funnits på landsbygden bruk och gårdar. Lars Hagström har sett en väldigt liten pamflett som föreställde en telefonkatalog från sekelskiftet. Den innehöll alla telefonnummer i Västmanland, Närke, Värmland och Dalarna. De manuella växlar var kvar på landsbygden långt in på 50-talet. Växeln skulle vara öppen från 8-21. ”Man fick inte vara gift för att bli telefonist”, säger han. Telefonnätet följde ofta järnvägen.

Bånghammar-Klotens normalspåriga järnväg i en sträcka av 22 kilometer, öppnades 1877⁶⁷ (se även bilagda karta). Den övergick i statligt ägo 1899 (vid kronoparksköpet). Fram till 1910, när hyttan i Kloten blåstes ner⁶⁸, transporterades järnmalmen den vägen, i drygt 30 år således. Sträckan trafikerades lördagar med hållplats efter halva sträckan vid Kölsjön. Stationshusen finns kvar.

Järnvägen mellan Riddarhyttan-Uttersberg är klar 1880, och den överkorsas 1900 av statsbanan Örebro-Krylbo⁶⁹ (se även bilagda karta). Sträckan Riddarhyttan-Uttersberg går under statsbanan cirka åtta km från Forshammar. Stationen vid Forshammar ligger 127 meter över havet och är belägen nära Hedhammars nedlagda stångjärnsmedja. Även Lienshyttans masugn uppges ligga nära stationen. Idag ser man husruinen av boningshuset vid Hedhammar på vägen mot ett besök vid Röda Jordan (huset brann ner när jag var barn). Till stationen i Riddarhyttan är det fyra kilometer och den ligger på 160 meters höjd. ”Ett typiskt svensk bergslagsgods”, enligt Turistföreningens resehandbok, som konstaterar att ”Koppar har här brutits redan under medeltiden.” ”1880 byggde Riddarhyttans bruksledning med egna medel banan Uttersberg - Riddarhyttan.”⁷⁰ Sträckan var smalspårig liksom rälsen upp till Uttersberg, med följd att allt gods lastades om ner i Köping.

På 1910-talet byggdes den 4 mil långa flottarleden i Sandån, från Kloten via två sjöar och Sverkerstaån ända ner till Rockhammars bruk⁷¹. Agnes Jansson berättar om de första flottarna som kom från Dalarna för att hjälpa till att bygga leden. Agnes make lärde sig att flotta timmer. ”Edvard Matz fantiserar nog lite när han skrev om Axel och flottningen, jag vart förvånad vad han skrev” berättar Agnes. Dom ”fick ett slags brev av han där han nästan bad om ursäkt”. En ny kommunikation såg dagens ljus och man kan än idag se spår av leden. Flottarkojorna vid nedre Sandtjärn och Rif-kojan utmed Tre-öresvägen är idag till glädje för ortsbornas friluftsliv och turister. Kojan vid övre Sandtjärn, som varit mest känd och använd, brann dessvärre ner i april 1997. En förlust av en fin resurs!

⁶³ A.V. Pettersson a.a. sid 51

⁶⁴ A.V. Pettersson a.a. sid 52.

⁶⁵ Edvard Matz a.a. sid 85.

⁶⁶ A.V. Pettersson a.a. sid 53.

⁶⁷ Svenska Turistföreningens Resehandböcker XXI, 1912, sid 235.

⁶⁸ Lars Hagström, museichefen.

⁶⁹ Svenska Turistföreningens Resehandböcker XXI, 1912, sid 168.

⁷⁰ Carl. A. Bäckström ”Första kilometern ur min levnads film”, 1929, sid 72.

⁷¹ Anders Carlmark, 1983, sid 91.

Om kommunikationer och turistförhållanden kan nämnas att 1912 går Ångfartyg genom Hjälmare Kanal mellan Örebro och Stockholm.⁷² Vagnätet i Örebro län är ”mycket backigt och vidt förgrenat.” ”Telefonnätet är mycket utbredd till stort gagn för turisten.” ”Skjutslegan i allmänhet 1.50 - 1.70 per nymil.”

Turistföreningen beskriver landsvägarna genom socknen.⁷³ Tur 31 är 69 kilometer lång och går i nord-sydlig riktning från Fellingsbro, via Ramsberg till Kopparberg. I Pilkrog fanns gästgivargård och i Morskoga passerar man ”före detta gästgivargård, där någon mat brukar kunna påräknas” för vidare färd genom ”det täcka Restad” (idag byn Resta) och i Ramsberg finns ”ett utmärkt gästgiveri, Post, Rikstelefon, Läkare, Järnbruk, Mejeri och Kvarn”. I Västra Löa uppges att ”vid åbron finns Hviloställe för skjuts.” Just den sista uppgiften var intressant att hitta eftersom Gunnar Fredriksson i Morskoga som forskat lite kring gästgiveriverksamheten undrat över var anhalten efter Ramsberg var förlagd. Men att mat fanns att påräknas i Morskoga är tveksamt eftersom Gunnar funnit att på Morskoga Krog rådde allmänt förfall efter att siste krögaren slutat före sekelskiftet. Enligt Gunnar är sträckan Ramsberg - Fellingsbro bygdens största väg långeliga tider, han kallar den ”Sveriges första riksväg” och den väg som i synnerhet krutet från krutbruket i Resta, samt kol och järn forslades ner till Arboga. Han berättade att vid kruttransporterna var man tvungen att anmäla ankomsten hos länsman i Arboga som sen fick gå före och beordra släckning i spisar! Men Gunnar kan man inte alltid ta till fullo på orden. Även Lars Hagström på museet konstaterar att den naturliga länken till yttervärlden gick via Arboga för Ramsbergsborna. Enligt Hagström gjordes försök att leda om trafiken via Örebro, men man misslyckades. Karta över vägens sträckning i bilaga 1.

Vägtur 32 går i väst-östlig riktning från Nora, via Guldsmedshyttan och Ramsberg till Uttersberg, den är 71 kilometer lång enligt Resehandboken⁷⁴ och utgörs av ”mindre goda vägar”. En utflykt upp till Kindlahöjden (424 m) föreslås. Hösten 1999 kommer Kindla att bli naturreservat! I Storå finns gästgivargård och järnvägsstationen på sträckan Frövi-Ludvika. Vägen efter Stråssa och Karberg (=Kårberg) är ”backig och vacker väg öfver bergen”. Efter Ramsbergs omtalade gästgiveri går turen förbi egendomen Granhult, dessförinnan har inom parentes angivits att en väg går norrut ”genom tämligen ödsliga trakter till omkring 15 km Kloten.” Turen passerar Gammelbo och 12 km från Ramsberg ligger ”Hägernäs skj-stn vid Fänsäter. Vidare enformig skogsväg in i Västmanlands län.” Det var lite oväntat att skjutsstationen i Fänsäter kallas Hägernäs, eftersom det är cirka 2 kilometer mellan byarna.

Lars Hagström, som har ett särskilt intresse för järnvägar, berättar om vilka detaljerade resehandböcker han sett från Dalarna som utgått från järnvägsnätets framdragning. Den typen av resehandböcker förekommer inte från Bergslagen, där järnvägen var mer inriktad på godstransport, snarare än persontransporter som i Dalarna. Han berättar att malmtågen var så tunga att de inte kunde kombineras med persontrafik, som man gjorde på andra håll där gods och folk följde efter samma lok.

1932 startade brytningen vid Forshammars Bergverk i socknens östra delar, bara någon kilometer från länsgränsen.⁷⁵ Fältspaten är råvara till glas och porslinsstillverkning. Fram till cirka 1990 skedde uttransporterna från Krampens järnvägsstation utmed sträckan Frövi-Skinnskatteberg, numera går lastbilarna ner till Köpings hamn.

Agnes' make Axel Jansson var med och byggde ”Treöresvägen” till Kloten. Den var färdig 1932, innan de gifte sig 1934. ”Det var diskussioner om priser, men om det var just tre öre är inte säkert”, säger Agnes på frågan om var vägens namn kom från. Men en rak väg blev det, i synnerhet sen den nya anslutningen i byn kom till 1969 och man rätade ut dom sista kurvorna till Kloten. Vägen mot Fänsäter hade rätats ut redan 1936 enligt Karl-Gustav Svanholm. Med slaggsten som underlag, något vi lider av än idag i tjällossningstiderna.

Telefonstationen var placerad i Granhult, berättade Karl-Gustav Svanholm. Än idag heter stationen Granhult hos Telia, något jag blev varse när förhandlingarna om ISDN började hösten 1998. Posten kom dagligen, men den åkte inte bort till Torskbäcken (4 km från byn), på 30-talet hämtade dom sin post i byn när barnen gick till skolan, hellre än hos Rävns-folket, sista gården på linjen.

⁷² Svenska Turistföreningens Resehandböcker XXI, 1912, sid 171.

⁷³ Turistföreningen a.a. sid 267.

⁷⁴ Turistföreningen a.a. sid 269.

⁷⁵ Anders Carlmark, 1983, sid 91.

Bilismens intåg i skogsbygderna berättar Karl-Gustav Svanholm och Harald Östgren om. Den första bilen i Gammelbo var det kronjägare Barks båda söner Birger och Nils som skaffade. Birger kom senare att bli bilhandlare i Falun. Han sålde senare en sprillans ny Opel Kapitän för 4100 kr till Harald Östgren. Karl-Gustav Svanholm minns att det var 1941. Byns taxi kom i slutet på 20-talet. Det var Dahlberg i Glisundet som hade taxin ihop med brodern, men den blev kvaddad på prästkullen vid Nyckelbäcken. Rörelsen övertogs av Elis och August Persson på Granhult. August skötte skolskjutsarna till fortsättningsskolan i Ramsberg, 7 kilometer från byn, åren 1934/35. 1940 övertog Folke Eriksson rörelsen och drev den i det hus där jag själv bor. Han sålde också bensin ute i ”macken” och hustrun höll i en liten kiosk på verandan. Bensinstationen lades ner 1973 vad jag kan minnas. Karl-Gustav Svanholm kan inte minnas att någon transporterade sig med häst och vagn egentligen, utan det var cykel eller taxi som gällde tills man så småningom skaffade egen bil. Själv tog han körkort 1958 och skaffade bil 1969. Agnes Jansson och maken Axel klarade sig dock helt utan vare sig bil eller körkort livet ut. ”Inte skulle vi haft råd med bil inte”, säger Agnes. ”Med mopeden kom jag ut på jobben i skogen ända fram till 60-talet.”

1946 lades televerkets stora rikskabel ner, enligt Karl-Gustav Svanholm. Från Lien vid Riddarhyttan, via Ölsjön bort mot Löa. Runt 1990 ersattes den av fiberkabel. April 1999 installeras ISDN i Löa, Ramsberg och Gammelbo. Klotten och Stråssa kanske får i slutet av året. Allmänningbo och Morskoga blir utan ISDN.

”Här vilar vägförvaltningen”, stod det på en kransförsedd vägbom utmed grusvägen mot Lindesberg när jag var barn. Riksväg 68 var en riktig byväg! Det dröjde ända till 1977 innan det blev asfalterad väg in till ”stan”. Den byggdes snöintern som orsakade så mycket översvämningar i Bergslagen, berättar Karl-Gustav Svanholm.

Lars Hagström anser att det vore viktigt för kommunen att förbättra möjligheterna för trafiken mot Mälarenregionen. Från Arboga går det 59 tåg österut per dag, från Örebro bara 39, berättar han. ”Ändå har vi ingen direktförbindelse mellan Lindesberg och Arboga, utan vi måste åka över Örebro, med åtföljande väntetider på minst 20 minuter,” säger han.

D. Effekterna av landskapsgränsen som inte sammanfaller med länsgräns.

”Landskapets nuvarande delning mellan Västerås län och Örebro län blef ej genomförd förr än 1648, da Krister Bonde, Landshöfding öfver Nora och Linde, som 1642-48 bildade ett eget länsdistrikt, förordnades att förvalta äfven Örebro.”⁷⁶

Redan 1754 grundmurade Olof Grau i sin ”Beskrifning öfver vestmanland, dess städer, härader och socknar” att landskapets västra delar inte riktigt räknas in. Ett faktum som konstateras i nyutgåvan år 1904 i förordet, där man skriver⁷⁷: ”Endast i förbigående berör han de delar af landskapet, som höra till Örebro län.” Än märkligare tycker jag att detta faktum blir i slutet av förordet där det framgår att Olof Grau var gift med prästdottern Elisabet Ekman från Ramsberg. Han borde vara väl förtrogen eller åtminstone ha goda möjligheter att komma ihåg de västligare delarna således.

”Örebro län består av landskapet Nerike, 5 härader af Westmanland och 2 socknar af Wermland”⁷⁸. Ytan är 83,2 kvadratmil, fördelat på 809 500 tunnland Nerike, 703 454 tunnland Westmanland och 130 290 tunnland Wermland.

Till de topografiska uppgifterna hör att eken upphör att växa alldeles ovanför Nora och Linde. Att ”Alm, ask, lind, lönn, oxel och hassel endast finns såsom odlade i de öfra bergslagera, och den på slätten allmänna Klibbalen, uttränges der af den mera Nordliga Gråalen.”⁷⁹

Till de statistiska uppgifterna för länet hör folkmängdssiffrorna. Enligt ”Tabell commissionens senaste berättelse för 1836-1840” är folkmängden 125.061 personer, varav ”60.348 mankön och 64.713 kvinnkön”. I städerna bor 6.719 personer och på landsbygden 118.342 ”(Som 1 till 17,6. = 1.579 personer på kvadratmilen).” ”Af 100 barn äro i Städerna 19 oäkta och på landsbygden 6.”

⁷⁶ Svenska Turistföreningens Resehandböcker XXI, ”Uppland och Västmanland” 1912, sid 166, (And. Pallin).

⁷⁷ Olof Grau i sin ”Beskrifning öfver vestmanland, dess städer, härader och socknar”, 1754/1904, sid 5.

⁷⁸ ”Topografiska och statistiska uppgifter om Örebro län”, utgiven i Stockholm 1844, sid 1.

⁷⁹ a.a. sid 19.

Vid 75-årsfirandet för Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen som bildades 1856, ges en "Festskrift" ut.⁸⁰ Man skriver i förordet att föreningen är "En landskapsförening för att bevara våra minnen af fornda tidens idrotter". Och faktum är att det i huvudsak är en förening för Nerikes fornminnen. Ända fram till 1990-taltets årsböcker förkommer knappast artiklar från länets norra delar, trots nystart 1904⁸¹ till en länsförening med namnet Örebro läns fornminnesförening. 1906 bildas Föreningen Örebro läns museum och de båda slås ihop 1911. 1930 bildas föreningen Örebro läns hembygdsförbund och det är dom som ger ut årsböckerna. Av förordet till Festskriften framgår att det 1931 uppges finnas ett 20-tal hembygdsföreningar i länet. Jag kunde inte hitta uppgifter om föreningar i norra länsdelen i Västmanlands landskap fanns inräknad. Edvard Matz skriver⁸²: "I Örebro läns hembygdsförbunds årsskrift Från Bergslag och bondebygd förekommer socknen knappast alls."

Carl-Eric Janlöv, 77 år⁸³, har intresserat sig för Bergslagens historia och konstaterade: "Länsgränser ligger alltid i de områden som var sist koloniserade, mest svåråtkomliga och minst befolkade. Där blev gränsland!" Gränslandsområden blir sent utnyttjade och utvecklade när resurserna också är mindre. "Små vattendrag exploaterades sent och hade små hyttor, med följd att de också lades ner tidigt," säger han i intervjun.

En starkare identitetsfaktor kanske begreppet Bergslagen kunde utgöra, när nu landskapsidentiteten är så luddig. Regionens namn försvann i väderrapporterna under 90-talet. Även gränserna för detta regionbegrepp rymmer svårigheter. "Våra bygder i ord och bild" konstaterar 1905⁸⁴: "Ordet (Bärgslagen) är till sin innebörd klart, men ej så till sitt geografiska begrepp." "... till mellersta Sverige ha namnet alltid blifvit appliceradt, tillkommet som det är århundraden före det man hade en aning om malmrikedomen i vårt lands nordligare delar."

"Jag har räknat mig med Västmanland från allra första stund", säger Agnes Jansson. "Det är så konstigt nu, precis som Västmanland inte hör oss till. Örebro är ju Närke. Södra Bergslagen känns också fel, vi är mitt i Bergslagen, de flesta hyttorna fanns ju här som ett streck rakt över bygden." Säger Agnes vars farfar jobbade vid den hytta i Gammelbo som hette Fanthyttan.

När Lars Hagström tillfrågas om vilka konsekvenser han sett av att vi ligger i fel landskap, blir repliken omdelbart: "Fel län menar ni väl?" Sen haglar påståendena: "Örebro har tjänat gott på Linde och Nora i alla år. Örebroarna skiter i allt utöver Närke. Vi har varit styvmoderligt behandlade i alla tider. Här är som ett slags vacuum. Böcker har i de flesta fall Västmanlands län som gräns, och i Örebro län används Närke som gräns. Ingen bryr sig om Västmanlands landskap i Örebro län. Än idag visar Bergslagen en undfallenhet gentemot Örebro." Sen berättar han om när museet ville ha in evenemangstips i lokalradios "Dagspocket" och dom svarade: "Vi tar bara med sånt som händer i länet". Han kritiserade också Nerikes Allehanda för att det verkar som att dom inte vet var länsgräsen går. När TV4 ville sälja reklamutrymme blev museet erbjudna "Örebro-rundan", men Hagström lyckades dra ur dem att "Mälardalen" fanns. Där når man dubbelt så många för en tusenlapp extra. Att TV 4 hade svårt att förstå varför Lindesberg ville bli med i Mälardalsreklamen är en annan sak.

E. Effekterna av kronoparksområdena i södra och norra socknen.

1888 bildas kronoparken Grönbo när Domänverket köpte Grönbo bruk.⁸⁵ Kloten tillkom 1899.

Det sista häftet i serien "Våra bygder i ord och bild" inleds med en lång artikel om bildandet av kronoparksområdet i Kloten.⁸⁶ Där framgår att köpesumman var 1,5 miljon kronor och att järnvägen (se ovan om kommunikationerna) ingick i köpet från Klotens AB. Bruken i Kloten, Granhult (i sedermera Gammelbo by), Malingsbo, Nyfors och Bredsjö (de tre senare i Dalarna) ingick i köpet. Klotens hytta hade 1822 köpts av

⁸⁰ Föreningen Örebro Läns Museum "Festskrift", 1931.

⁸¹ a.a. sid 22.

⁸² Edvard Matz "Ramsberg - Människor och miljöer i en Bergslagssocken", sid 237.

⁸³ Telefonintervju med Carl-Erik Janlöv, fd jägmästare i Björsjö.

⁸⁴ "Våra bygder i ord och bild", 1905, nionde häftet, "Bärgslagen - Några naturbilder" av H Nelson.

⁸⁵ Carl-Eric Janlöv & Jan-Olov Schröder "Kungajakten i Bergslagen", 1995, sid 25.

⁸⁶ "Våra bygder i ord och bild", Bärgslagsposten 1908.

Heijkensköld och dennes arvingar sålde 1872 vidare till ett consortium där bl.a lord Cassel ingick. Consortiet sålde slutligen till staten. Köpet var klart den 1 juli 1899⁸⁷, men många arrenden och hyreskontrakt löpte ut 14 mars 1900.

År 1900 startade Statens högre skogsskola i Kloten, med en 1-årig kurs för inträde till Kungliga Skogsinstitutets högre kurs för jägmästare.⁸⁸ James Pauli född 1857 i Jönköping var föreståndare, skogsförvaltare och rektor från 1901. Pauli lyckades få fram en nettobehållning på skogen på 4 % å köpeskillingen för Kloten under åren 1901-1907. Genom Paulis försorg investerades 200 000 kr på upprustningar av de 500-600 gårdar och lägenheter som fanns runt om på skogen. Han var initiativtagare till fiskodlingen för att förbättra fiskemöjligheterna. Här kan man således se de första spåren i en utveckling av naturturismen. Pauli försökte få till stånd en järnväg mellan Nora och Skinnskatteberg - en tvärförbindelse som aldrig blev av. 1902 var Pauli kommunalstämмоordförande i Ramsbärg.

Vid intervjun med Carl-Eric Janlöv, berättar han att Pauli var inte den som åstadkom bruksandan i socknens östra delar, utan snarare att han ”fullföljde brukstraditionen som Heijkensköldarna byggt upp fram till att dom sålde 1872”. ”Befolkningen lever alldeles säkert under goda och lyckliga förhållanden. De hava en i det stora hela jämn och god arbetsförtjänst inom kronoparken ...”⁸⁹

Skogsläroverket startade 1 juli 1900 i Kloten.⁹⁰ Föreståndaren bodde i Herrgården. Skolan var inrymd i stationshuset, med matsal och klubbrum i bottenplanet där stationsexpeditionen också var inrymd. På andra våningen hade man två lärosalar, två logementsrum och husföreståndarinnans rum. På vinden fanns fyra elevrum. (Dagens räddningstjänst skulle nog kräva en och annan åtgärd för att acceptera ett sådant boende.) Den första föreståndaren var Timberg, men han efterträddes snart av ”James Mauritz Pauli, revirförvaltare fram till skolans första storhetstid avslutades 1 sept. 1915.”

Kungen och hans sällskap tog sig till jaktmarkerna med hjälp av tåg i sekelskiftet. Boken ”Kungajakten i Bergslagen”⁹¹, 1995, har bilder från när kungens eget tåg ”Blå tåget” stannar i Näverkärret för jakt i de södra området kring Grönbo. Till Kloten transporterades man från Bångbro med loket ”Klot-Geta”, järnvägen gick rakt genom jaktmarkerna. Från 1908 anlände sällskapet i bilar och väckte naturligtvis uppståndelse i lilla Kloten⁹². Carl-Eric Janlöv berättar för mig att det exakta året för när kungajakten startade är svår att fastställa eftersom Oscar II jagat hos bruksherrar i Bergslagen i många år innan markerna i Kloten köptes in av staten. ”Den författningsenliga dispositionen av markinnehavet var klar 1902”, säger han.

I Kloten fanns en Högre skogsskola och stor fiskodlingsanstalt⁹³. En stor anläggning projekterades för ”idrotts- och turistplats”. Turisthotell skulle byggas vid Trollberget och skidbackar med bobsleighbana på Gräsberget. ”Från Kloten till Riddarhyttan kan man komma genom en vild bergstrakt.”⁹⁴ Enligt Lars Hagström var hotellet ett slags halmstrå man tog till för att få järnvägslinjen till Kloten lönsam. Planerna fullföljdes aldrig.

Från 1913 reglerades kungajakten mer formellt när Domänverket den 13 april fick uppdraget att utarrendera jakträtten ”med undantag av sådan som är ställd under Konungens egen disposition”⁹⁵. Och efter den stora Spannarbodabranden den 14 juli 1914 frodades älgfodret till glädje för älgstammen i Grönbos kronopark.⁹⁶ Ett betydande exempel på hur de materiella omständigheterna kan förändra resursen och därmed förutsättningarna för besöksnäringen. Som Sven-Erik Karlsson skriver: ”Turismens karaktär och utveckling är beroende av rummets utformning och har betydande rumsliga effekter.”⁹⁷

⁸⁷ Intervju med Janlöv.

⁸⁸ ”Våra bygder i ord och bild”, Bärgslagsposten 1908.

⁸⁹ a.a. sid 11.

⁹⁰ Bertil Delin ”Enkel resa - Kloten - Skinnskatteberg” utgiven 1989, sid 12.

⁹¹ Janlöv & Schröder ”Kungajakten i Bergslagen”, utgiven 1995.

⁹² Janlöv a.a. sid 43.

⁹³ Svenska Turistföreningens Resehandböcker XXI, 1912, sid 235.

⁹⁴ a.a.

⁹⁵ Janlöv & Schröders ”Kungajakten i Bergslagen”, 1995, sid 18

⁹⁶ a.a. sid 25.

⁹⁷ Sven-Erik Karlsson ”Natur och Kultur som turistiska produkter”, sid 123.

1917 startade Fortsättningsskolan i Kloten och dess elever ”lade rabarber på titeln skogsmästare”.⁹⁸ Enligt Agnes Jansson hade skogsskolan viss verksamhet på Granhults Herrgård runt 20-talet. Hennes syster städade åt dem och Agnes kunde själv bli skjutsad på pakethållaren till småskolan i Granhultsflygeln, av system. Lågkonjunkturen för skogen på 20-talet ledde till strider om skoglig utbildning. Färre personal behövdes i skogarna. 1925/26 hade skolan bara sex elever som läste till skogsmästare.⁹⁹ Sveriges kronojägareförbund framställde hos Domänstyrelsen 1927 att Kloten istället skulle ha specialkurser vartannat läsår. Den 30 september 1937 slutade sista kursen i Kloten ”och man tog enkel biljett till Ramsberg”¹⁰⁰, men då måtte författaren ha glömt vart tåget gick, Ramsberg har aldrig haft järnväg, men till Bångbro gick rälsen. Svenska skogsmästareförbundet stred för den fortsatta skolan i Kloten, men fick ge sig. Utbildningen flyttades senare till Skinnskatteberg, år 1945.¹⁰¹

1938 hyllades Kungens 80-årskalas i samband med kungajakten, och det sammanföll med 50-årsfirandet av Grönbo Kronopark och nästan 40 års kungajakter. Evenemanget blev ett stort kalas.¹⁰² 200 barn hade samlats i Bergshyttans vägskäl (ca 15 kilometer in i skogen från Morskoga till en by med 5 hus) där en minnessten restes och Bergshyttans gård höll lunch. Som vanligt (än idag!) ingick Kungens egen servis i packningen till förläggningen vid Klotens Herrgård. Fast numera inkvarteras sällskapet i Färna Herrgård i närheten av Kolsva, där man upptar 22 av de 54 bäddarna enligt chefen för Färna Herrgård som jag träffade på Turistmässan. Dukar, servis, bestick och egen kock ingår i packningen, dock inte glaset visste hon att berätta. Kronprins Carl Gustav deltog i jakten för första gången 1969.¹⁰³

Carl-Eric Janlöv tillträdde som jägmästare i Björnsjö januari 1962 och slutade 1986. Han började med det uttalade uppdraget att på initiativ av Erik Höijer börja ”utveckla det rörliga friluftslivet” i reviret. Han inledde arbetet med att hejda 1950-talets rivningsvåg av fastigheter på skogen och istället hyra ut ”nyttjanderätter med 5-årskontrakt”. Redan 1963 fanns det också enklare stugor för kortare uthyrningar. Det utvecklades med ”manskapshus, olika förläggningsbyggnader och till och med ett gammalt kyrkstall som användes av fiskare.” Trelänsutredningen som startade januari 1965 med sju kommuner inblandade konstaterade att Malingsbo-Kloten bestod till 95 % av statlig mark, vilket ”helt klart underlättade att säkra upp området”, säger Janlöv. Området hade också enligt utredningen en ”överstor servicedel i form av affärer i var och varannan by.” När jag själv var barn på 60-talet fanns i Gammelbo 2 affärer och en bensinstation. I Ramsberg och Resta fanns all tänkbar service: 2 banker, post, apotek, läkare, järnhandel, 2 bensinstationer, 3 mataffärer, skohandel med klädbutik och läkarstation. Trelänsutredningen ledde till projektet Fritidsland Bergslagen, som lades ner runt 1989. Lars Hagström anser att Fritidsland Bergslagen var väldigt inriktat på just friluftsliv och fiske, snarare än kulturhistorien. Dessutom tror han att Domänverket hade troligen åstadkommit naturvårdsområdet även utan Trelänsutredningen, ”det låg i linje med hur man ville profilera sin verksamhet att skapa friluftsområden”, säger han.

Naturvårdsområdet Malingsbo-Kloten bildades 1982 i hela norra delen av kungens jaktområde.¹⁰⁴ Fritidsbyn i Kloten invigdes 3 oktober 1991. Jag åkte upp med några dagbarn och lyssnade på Marjasins invigningstal.

Samtidigt som Janlöv slutade på Domänverket 1986 kom en regeringsanvisning som ålade Domänverket att leverera 2 miljarder till staten genom att sälja ut nyttjanderätterna. Därmed startade den stora utförsäljningen av tomter, berättar han.

Lars Hagström på museet beklagar att Örebro aldrig nappade på att bli med i Ekomuseum Bergslagen. ”Resultatet talar för sig själv”, säger han. En hörsägen påstår att det berodde på landsantikvarien i Örebro som inte gillade idén. ”Här finns en tendens att alltid snegla åt centralt håll, man låter Örebro ta allt för mycket initiativ”, säger Hagström. Projektet med ”Bergsmän och bruksfolk försöker i alla fall lyfta fram de

⁹⁸ Bertil Delin ”Enkel resa - Kloten - Skinnskatteberg” utgiven 1989, sid 7.

⁹⁹ a.a. sid 19.

¹⁰⁰ a.a. sid 25.

¹⁰¹ a.a. sid 31

¹⁰² Janlöv och Schröders ”Kungajakten i Bergslagen”, sid 48.

¹⁰³ a.a. sid 101.

¹⁰⁴ a.a. sid 101.

monumentala resterna av järnhanteringen, men inte alls som Ekomuseum Bergslagen” tycker Hagström.

F. Kulturella yttringar som rimligen haft effekter även inom socknen.

Intresset för omvärlden borde rimligen inneburit vad vi idag kallar turism. I en nytgivning 1904 skriver man i förordet till Olof Graus bok ”Beskrifning öfver vestmanland...” att vid den första utgivningen år 1754¹⁰⁵: ”Intresset för sitt eget land, dess odling och inre historia var här i Sverige under frihetstiden synnerligen lifvligt”.

Redan 1 oktober 1856 bildas (som nämnts tidigare) Sveriges första provinsiella fornminnesförening. 1931 ges det ut en ”Festskrift” av Föreningen Örebro Läns Museum ”Till 75-årsminnet av stiftandet av Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen”. Ur konstitutionsanförandet från 1856 kan man läsa¹⁰⁶: ”Folket måste upplysas, fosterlandskänslan väckas till afsky för sådana tilltag, som hos den okunnige är en förlåtlig förseelse, hos den bättre vetande ett nidningsdåd.” Festskriften konstaterar att detta sagts utifrån ”en expansiv utveckling där fornminnen ödeläggs trots statliga förordningar om skydd och bevarande”. Jag drar slutsatsen att redan i mitten av 1800-talet, innan järnvägen kom till länet, fanns det krafter som värnade om kulturarvet.

När Bärgslagsposten¹⁰⁷ berättar om allmogebröllop fordomdags skriver man att: ”...åt gästande vänner och bekanta reddes det bästa man kunde erbjuda och äfven främlingen omhuldades.” Av artikeln framgår inte riktigt när fordomdags verkligen var, men det vittnar om ett kulturmönster där främlingar och besökare existerade.

Ur 1907 års häfte¹⁰⁸ ”Våra bygder i ord och bild” står att läsa om den stora Industriutställningen i Lindesberg. 15.000 personer gästade Lindesberg på utställningssöndagen, trots att utställningen pågick 23-27 augusti 1907. Från Landshövdingens tal kan man läsa: ”den sammanför befolkningen ... att man ej behöver gå över ån efter vatten ... den sammanför slutligen samhällsklasser, trots skilda särintressen ... som kämpa för gemensamt ändamål till hela fosterlandets båtnad.” Besöksantalet är onekligen anmärkningsvärt, tycker jag, eftersom folkmängden i Linde stad 1911 uppgick till endast 2.778 personer.¹⁰⁹ Men å andra sidan hade en 36-mannakommitté från alla kringliggande kommuner deltagit i arbetet för att åstadkomma föreläsningarna och festligheterna.¹¹⁰

4 augusti 1929 invigningstalar Ingemar Hasselblad (som skrev inledningens Bergsmansmarch) vid Hembygdsgården i Siggebohyttan. Gården ligger utanför socknen (ca 3 mil från Ramsberg i riktning mot Nora) men är den närmast belägna turistattraktionen då. Köpesumman var 9500 kr 1910 och gjordes ”i akt och mening att bevara den som ett kulturminnesmärke” av Örebro läns museum.¹¹¹ Vid invigningsfesten närvarade 5-6000 besökare. Bertil Waldén skriver att gården har brukats av 10 generationer från Gustav Vasas tid fram till Oscar II:s, men är ingen typisk bergsmansgård utan mer en ”unik och originell skapelse av en självständig byggherre.”

G. Den senare tidens turism i Lindesbergs kommun.

Nu blir det ett hopp. Av texten ovan är merparten om företeelser som är daterad fram till 1950-talet. Det förekommer några kommentarer som jämför med hur situationen ser ut just nu, tex vad gäller: Kloten, Gammelbo Gård, Kindla, Kungajakten, Kommunikationerna, Sommargästerna, Regionala identiteten. Vad som hänt under 1970-80-talen ligger mer i det allmänna medvetandet lokalt och fordrar i det här läget inte så mycket belysning.

Turism är idag ett känt fenomen. De flesta har turistat själva, och utsätts för turistisk marknadsföring. Semesterplaneringen börjar om inte förr, så ofta i februari månad när sommarens arbetscheman ska fastställas.

¹⁰⁵ Olof Grau ”Beskrifning öfver vestmanland, dess städer, häradar och socknar”, nytgivning 1904 av första upplaga från 1754, förordet.

¹⁰⁶ Föreningen Örebro Läns Museum ”Festskrift”, utgiven 1931, sid 17.

¹⁰⁷ Bärgslagsposten, ”Våra bygder i ord och bild” utgiven 1904.

¹⁰⁸ Bärgslagsposten, ”Våra bygder i ord och bild” utgiven 1907.

¹⁰⁹ Petterssons ”Kulturbilder från Lindesberg med omnäjd förr och nu”, utgiven 1911, (sid 86).

¹¹⁰ Petterssons a.a. sid 100.

¹¹¹ Bertil Waldén ”Hembygdsgården Siggebohyttan, vägledning för besökande”, utgiven 1930,

I Lindesberg "härskar" Håkan Ceder över turistbyrån sedan 1988. Han införde ganska omgående helårsöppen turistbyrå med öppet mellan klockan 10-12 och 13-16, sommartid vardagar 9-19 och helgöppet. Turistverksamheten i Lindesberg har sluppit att utsättas för ständiga nämnd- och förvaltningsbyten, men Ceder är positiv till den förändring som skedde nu vid årsskiftet 1998-1999. Verksamheten fördes över till näringslivsavdelningen och därmed ligger den direkt under kommunstyrelsen.

Från att ha varit en "mottagningsapparat som delat ut broschyrer om attraktioner" vill Håkan Ceder göra verksamheten mer inriktad mot näringen i sig. En tendens som påbörjades i slutet av 80-talet berättar han. Länets mål är att erbjuda Sveriges bästa turistservice. Genom landstingets arbete med länsturismgruppen där alla tolv kommunala turistchefer träffas en gång i månaden och däremellan arbetar i olika arbetsgrupper skall man nå dithän. Gruppen har en budget på 1,7 miljoner och är till 40 % näringslivsfinansierad, mest genom annonsering. Man ger ut länets turistbroschyr "99 Guldkorn" och samordnar mässdeltagande och annonsering.

Håkan Ceder menar att det är viktigt att inrikta verksamheten mot boendet (turisterna stannar längre och förbrukar mer pengar lokalt). Denna inriktning tar sig bl.a uttryck i arbetet med stugkatalog och bokningscentralen för hela länet som i snart tio år legat i Lindesberg. Genom frukostmöten med fastighetsägare hoppas han på en kvalitetshöjning av boendet och ett närmare samarbete mellan de olika aktörerna i form av nätverk.

På "göra"-sidan konstaterar Håkan Ceder att kommunens attraktioner är oförändrade och saknar förnyelse. De "stora" attraktionerna är Siggebohyttan, Löa Hytta och Frövifors. Samtidigt har en attraktionsgenre ökat lavinartat och det är arrangemangen och evenemangen som blivit betydligt mer utåtriktade de senaste 10 åren. Ceder beklagar nästan att Fritid T-län är allt för mycket rekreationsinriktade, och än mer beklagar han att Fritidsland Bergslagen upphörde att fungera i slutet av 80-talet. Det var, som nämnts tidigare, ett samverkansprojekt över länen.

99 procent av turistbesökarna till kommunen kommer med bil, uppger Håkan. Det är knappast borgarklassen som väljer Lindesberg konstaterar han på frågan om vilken typ av turister som kommer. Den bästa marknadsföringen står de stadigvarande sommargästerna för. De är betydligt bättre ambassadörer för kommunen än lokalbefolkningen, som kännetecknas av en ganska generell hemmablindhet. En utvecklad turistresurs är finnkulturen, menar han, men förnyelsen måste komma underifrån - turistbyrån kan inte driva sådana projekt. Även fisket skulle kunna utvecklas med en bättre skötsel, säger han.

I framtiden hoppas Ceder på att man ska kunna fortsätta ha helårsöppen turistbyrå. Att man ska kunna tillhandahålla en "folkdata" med turistinformation och att det ska finnas större utrymme för mer personliga synpunkter och uppläggningar i det turistutbud som näringen tillhandahåller. Avslutningsvis efterlyser han mer centrala satsningar, trots att han sett att utvecklingen går åt motsatt håll. Sveriges Rese & Turistråd satsar nu bara 60 miljoner mot tidigare 90 miljoner på marknadsföringen utomlands.

5. Slutsatser av hypoteserna, reflexioner och nya frågor.

1. Domänverkets markinnehav:

Mina frågor var: Vilka omständigheter har påverkat utvecklingen? Hur ser framtiden ut? Vilka nya frågor har denna studie lett till?

- Kungajakten i sig är det största turistiska evenemanget genom tiderna i kraft av sin kontinuitet och mängden människor som årligen vistas i området. I snart hundra år har ett hundratal personer deltagit i dagarna tre.

- Däremot utgör kungajakten knappast något ekonomiskt tillskott i reda pengar till socknen över huvud taget. Maten till 80-talet drevkarlar kanske hämtas lokalt, men till och med den saken är tveksam. Inte ens bussarna som kör runt med folket i skogen kommer från socknen. Jakten har i alla tider organiserats från Björsjö i Dalarna, med följd att tjänsterna köps hos deras leverantörer. Hovet betalar för login åt 20-talet personer, men den sker inte heller inom socknen. Men som Carl-Eric Janlöv säger i intervjun så har det givit personalen i Domänverket en billig jakt och fritidssysselsättning.

- Kungajakten har snarast varit socknens mest betydelsefulla markör. Och det är lätt att instämma i Carl-Eric Janlövs ord: ”det har givit glans åt bygden”.

- En indirekt effekt av kungajakten är emellertid bildandet av naturvårdsområdet Malingsbo-Kloten. Markerna var ju ändå undantagna för sedvanlig utveckling. Skogsskötseln fortlöper kontinuerligt, men exploatering av jaktmarkerna har aldrig varit aktuell. De materiella omständigheterna - kungens intresse av älgproduktiv skog - i kombination med biologiska faktorer - norrlandslinjen, skapade gemensamt förutsättningarna för bildandet av naturvårdsområdet. Men som Carl-Eric Janlöv påtalar är det snarast det stora markinnehavet i sig som möjliggjorde naturvårdsområdet, och inte kungajakten.

- Bruksmentaliteten som skapats ur järnhanteringen vid hyttorna, Domänverkets och kyrkans bolagsskogar är inte vederlagd i mina undersökningar och källor, men ändå ett faktum i socknens östra delar inklusive Stråssa. Medan däremot bondskogen och hyttlaget av självägande bönder vid Löa hytta skapat en helt annan mentalitet i Löa-bygden. I samband med Festspelet och företagsinventeringen som då gjordes syntes skillnaden i företagsstrukturen, där just Löa har förhållandevis betydligt fler små enmansbolag. Bruksmentalitetens konsekvenser för den turistiska utvecklingen vore intressant att studera mera. Dels hur mentaliteten påverkar utvecklingen, dels vad man skulle kunna göra för att förändra mentaliteten.

- Idag består byn Kloten av ett 30-tal bosatta familjer, och byn har inalles cirka 300 bäddar fördelat på tre olika anläggningar (Fritidsbyn, Herrgården & Lägerskolan). Mycket talar för att Kloten i framtiden också kommer domineras av turistverksamhet. Att alla tre rörelserna bedriver ett kontinuerligt utvecklings- och förändringsarbete framgick i samband med arbetet som jag utförde sommaren 1998 för att ta fram det textmässiga underlaget i bildspelet om bygden som producerades för Festspelet i Ramsberg. Orsakerna till utvecklingsarbetet är att förbättra beläggningen på anläggningarna. Det finns således en överkapacitet.

- Effekterna för sommargästboendet inom Domänverkets bostadsbestånd behandlas under en egen punkt.

2. Landskapstillhörigheten:

Mina frågor var: Finns det några alternativ till landskapet? Har en lokal identitet ersatt landskapsidentiteten? Hur har historien påverkat framtidens identitet? Har identiteten betydelse i turistiska sammanhang? Vilka nya frågor har denna studie lett till?

- Örebro län marknadsförs till turister under mottot 99 Guldkorn i Bergslagen - Tiveden - Närke. Även om begreppet Bergslagen vore ett alternativ till landskapet och är vida känt, så finns inga särskilda identitetsskapande markörer över huvud taget. Ingen landskapsblomma, svamp eller mineral, ingen folkdräkt, inte ens en allmänt spridd karta över vilket område som då avses.

- Min studie har inte varit omfattande nog för att kunna påstå att en lokal identitet ersatt landskapsidentiteten. Av det skriva källmaterialet framkommer dock ett tydligt mönster av att inte riktigt ”höra till” landskapet. De intervjuade känner sig som tillhöriga, men blir sällan bekräftade i sin tillhörighet. Det skulle vara intressant att studera fenomenet djupare för att finna vilka konsekvenser det har på sammanhållning och hemkänsla. Om det rent av inneburit en bidragande orsak till landsbygdens avfolkning? Och om bygder med starkare lokal identitet, kopplad till genuin landskapsidentitet, har mindre avfolkning.

- Hade läns- och landskapsgränsen sett annorlunda ut om inte Krister Bonde i Lindesberg 1648 fått förordnandet att förvalta det som blev Örebro län? Vad hade hänt om Lindesberg haft en landshövding som inte dugt till att förvalta ett helt län, hade vi kanske hamnat under Westerås län då?

- Var förslaget att Lindesberg skulle ödeläggas 1719 ett uttryck för att Ramsbergarna hade större intresse av att Arboga utvecklades? Arboga konkurrerade med Lindesbergs statsrättigheter och var Ramsbergarnas väg till yttervärlden. En liknande samhörighet går inte att skönja idag längre. Vägen ligger kvar, men har mist sin betydelse till förmån för vägarna till residensstaden Örebro.

- Den sockendräkt som använts i bygden har i själva verket varit Västerfärnebodräkten, från Västmanlands län, men såvitt jag vet har ingen ny dräkt sytts här de senaste 20 åren. Frågan är om det är ett utslag av minskad regional identitet, eller enbart ett utslag av att folkdräkter inte är lika populära längre.

- Det vore intressant att undersöka hur identifikationen av landskapstillhörighet ser ut ännu längre bort från länsgränsen mot Västmanland, tex i Nora, Ljusnarsberg och Hällefors.

- Det vore intressant att om tio år undersöka vilka konsekvenser för den regionala identiteten och hemkänslan som uppförandet av Festspelen i Ramsberg 1997 och 1998 får på dem som deltagit. Blott det faktum att en 8-åring väljer att döpa sina katter till Tilas och Lasse-Maja efter att ha deltagit i ensemblen torde få effekter på hennes känsla för hembygden.

- Hur identitetssynen påverkat den turistiska utvecklingen framgår inte alls av min redovisning. Själv tror jag dock att avsaknaden av bekräftelse på tillhörighet bidrar till att få sett möjligheterna att utveckla näringsverksamhet där regionens samlade utbud stått i centrum. Länsgränsen har helt enkelt hindrat lanseringen av regionen som turistiskt intressant, och landskapstillhörigheten har försvårat att placera bygden på kartan.

3. Turistverksamheten & sommargästerna:

Mina frågor var: Vad har styrts utvecklingen? Vilken betydelse har det haft? Vilka är resurserna? Hur kommer framtiden se ut?

- Domänverkets stora markinnehav i socknens östra delar med vidhängande bostäder i området har varit den materiella förutsättningen för att kunna erbjuda så många sommarstugor för uthyrning året-runt och sedermera försäljning. Fram till ungefär 1986 såldes inga av fastigheterna (se ovan), men idag är så gott som samtliga sålda, merparten till privatpersoner och de resterande köptes av Lilla Fastighetsbolaget i Falun ungefär 1995. Av de 500-600 fastigheter som Pauli lät restaurera runt sekelskiftet revs också många på 50-talet. Antalet gamla husgrunder på skogen är häpnadsväckande i en tid där många anser att vi i byn bor långt bortom ära och redlighet när vi har 3 mil in till närmaste stad.

- Bolinders sommargäster på herrgården bidrog till försörjningsmöjligheterna i bygden på samma sätt som dagens sommargäster utgör ett viktigt underlag för den lokala handlarna i såväl Ramsberg som Löa och Stråssa. Sommarverksamheten ledde också till att pigor och anställda kom utifrån till bygden och många blev kvar i giften, ”friskt blod” infördes.

- Sommargästerna köper än idag en hel del övriga tjänster på orten också, men kanske mest sånt som ryms inom den svarta sektorn, en nog så viktig födkrok för landsbygden. Husen man hyr eller äger ska ju skötas om likaväl som de fastboendes hus.

- En lite udda iakttagelse jag gjort är att till veckokursen ”Barn väver” som genomförts i över tio år i Ramsberg, anmäler sig mest sommargäster. Ett fåtal av bygdens barn (i huvudsak inflyttade familjers barn dessutom) har visat intresse av att delta. Kanske ett utslag av olika kulturella mönster hos bofasta och sommargäster?

- Tillgången till hus ”på skogen” är fortfarande god, men sommargästerna kryper allt längre in i byarna. I Gammelbo by har de senaste tio åren tre av 20 fastigheter blivit sommarstugor (ett tag var det 5 av 20). Från 1970-talet har i byn bara funnits två stycken tidigare. Alla befintliga hus är förståss en resurs som kan utveckla sommargästboendet, men det är från min ståndpunkt tveksamt om det är en önskvärd utveckling att byarna övertas av sommargäster. Även i kyrkbyn Ramsberg kan liknande tendenser spåras.

- Sommargästerna i sig är en resurs för bygden däremot. Särskilt deras egenskaper av goda ambassadörer är värdefull att ta tillvara. De har per definition ett nätverk på sin bostadsort och arbetsplats som skulle kunna vara en tillgång för att erbjuda fler människor möjligheten att besöka bygden.

- Fenomenet med midsommarkarnevalen som pågått i 51 år nu, skulle vara intressant att studera lite djupare. Utan anmärkningsvärd eller särskilt unik marknadsföring kommer år efter år runt 1.000-2.000 besökare på midsommardagen för att beskåda bygdens barn i en karneval med synnerligen ojämn kvalitet. Vad gör att så många kommer? Och hur skulle bygden kunna få ut mer av evenemanget i form av kontakter med presumtiva bofasta och företagsledare? Rent ekonomiskt bidrar inte karnevalen till nämnvärt mer än högre omsättning i kiosken. Föreningen som håller i evenemanget får ett överskott, men har också i många år haft underskott för midsommarfirandena när det innefattade dans på midsommaraftonen. Karnevalen är i alla fall en resurs genom sin etablerade existens och omfattande publika tillströmning.

- De befintliga resurserna utgörs bland annat av Norrlandslinjen genom socknen, Gammelbo Kvarn & Café, Lasse-Maja-leden, fritidsområdet Malingsbo-Kloten med de gamla flottarkojorna och etapper av Bergslagsleden, naturvårdsområdet i Kindla (nära Guldsmedshyttan), Orkidéereservatet i Leja (vid Fanthyttan), närheten till Ekomuseum Bergslagen, Galleri Astley i Uttersberg, Stjernfors golfbana och museum, Siggebohyttans bergsmansgård. Inom 15 mils radie finns städerna Örebro, Karlstad, Borlänge och Västerås. Framtiden torde se ljus ut för den som kan spränga gränserna och dessutom tränga igenom utbudsmarknaden såpass mycket att en paketering av regionen skulle bli attraktiv.

Kronologi över viktigare händelser

1547	Ramshyttan skattläggs i jordeboken för första gången.
1589	Första kyrkan i trä byggs i Ramsberg. Församlingen bildas. Ev fanns ett Kapell från 1487.
1607	Karl IX fastställer församlingens namn till Ramsbärg.
1642-48	Nora och Linde bildade ett eget länsdistrikt,
1643	Nora och Lindesberg blev städer.
1644	Lindesberg brinner, 60 gårdar.
1648	Linde och Nora införlivas med Örebro län.
1649	Krögare och Gästgivareordningen stadgas
1688	Lindesberg brinner igen, 23 gårdar.
1700-tal	Vid Dalskogen, söder om Lindesberg, finns en badanstalt. Vid källan dricks senare brunn.
1712	Daniel Tilas föds på Gammelbo Gård hos farmodern.
1719	Ramsbergaren Erik Persson föreslår att Lindesberg ska ödeläggas.
1746	Carl Härleman säger att svenskarna är oemotsägligen mest begivna på resor av alla folk.
1749	Vägdelning genomfördes i den angränsande socknen Skinnskatteberg.
1754	Uppger Olof Grau att delar av socknen av idag tillhör Malma socken.
1768	Gustav III besöker Ramsberg under ledning av Daniel Tilas.
1785	Lasse-Maja föddes i Djupdalen, Morskoga.
1790	”Gustav IIIs” kyrka invigs.
1822	Heijkenskölds släkt köpte Klotens hytta.
1842	Mangårdsbyggnaden på Granhults herrgård byggs troligen detta år
1850-tal	Ångbåten Tärnan trafikerade Långvattnet i Kloten.
1856	Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen bildades.
1862	Kommunerna bildades enligt kommunallagen.
1866	Uttersbergsbanan till Köping blev klar.
1866	En ny väg från Uttersberg och Riddarhyttan och åt Ramsbergshället påbörjas. Klar -69
1868	Möte i Falun, anläggande av Frövi-Ludvika järnväg dryftades.
1869	Stora delar av Lindesberg brann i det som kom att kallas ”Stadens stora brand”.
1871	16 nov avgick första tåget från Linde till Frövi.
1872	Heijkensköld och dennes arvingar sålde Klotens hytta till ett konsortium där bl.a lord Cassel ingick.
1872	Vägdelning begärdes pga ny väg mellan Uttersberg och Hägernäs i Örebro län.
1873	Myntreformen införde kronan istället för riksdalern.
1874	Telegraf kom till Lindesbärgs stad den 27 augusti.
1877	Bånghammar-Klotens normalspåriga järnväg i en sträcka av 22 kilometer, öppnades.
1880	Järnvägen Riddarhyttan-Uttersberg blir klar
1881	4 976 personer bor i Ramsbergs socken, högsta invånarantalet.
1885	Lösdriverilagen infördes.
1888	Kronoparken Grönbo bildas när Domänverket köpte Grönbo bruk.
1895	Rikstelefon dröjde nästan 20 år efter telegrafan, till 1 januari 1895
1899	Staten köper Klotens AB inklusive Granhult den 1 juli.
1900	Statens högre skogsskola startade i Kloten den 1 juli.
1900	Statsbanan Örebro-Krylbo, via Krampen & Skinnskatteberg, invigs
1901-07.	Genom Paulis försorg investerades 200 000 kr på upprustningar av de 500-600 gårdar/lägenheter
1907	Industriutställningen i Lindesberg gästades av 15 000 personer

1910	Klotens hytta blåses ner.
1910-tal	Den 4 mil långa flottarleden i Sandån byggdes.
1911	Folkmängden i Linde stad uppgick till 2.778 personer
1912	En stor anläggning projekterades för "idrotts- och turistplats" i Kloten.
1912	Skjutslegan i allmänhet 1.50-1.70 per nymil.
1913	Gammelbo Gård går i konkurs.
1914	Den stora Spannarbodabranden den 14 juli gick ända upp till Morskoga.
1917	Fortsättningsskolan startade i Kloten, för skoglig utbildning till skogsmästare.
1920-tal	Taxi fanns i slutet på decenniet i byn.
1925	Agnes, 13 år, hjälper till på Gammelbo Gård: "Det var sommargäster överallt då där".
1929	Den 4 augusti inviger 5-6000 personer Hembygdsgården i Siggebohyttan som inköpts 1910.
1930	Föreningen Örebro läns hembygdsförbund bildas.
1932	Fältspatsbrytningen vid Forshammars Bergverk startade.
1932	"Treöresvägen" till Kloten färdig.
1936	Vägen mot Fänsäter & Hägernäs rätades ut.
1937	Den 30 september slutade sista kursen i Kloten
1937	Gammelbo Gård byter ägare, släkten Bergström tar vid.
1938	En minnessten restes i Bergshyttan över kung Gustav V. Allmän semester lagstiftades.
1941	Märta och Gösta Hedenström blev de första sommargästerna i byn Gammelbo.
1946	Televerkets stora rixskabel lades ner från Riddarhyttan till Löa, via Gammelbo
1949	Agnes fick "husmorssemester", dvs resan bekostnad tack vare intyg från prästen.
1965	Trelänsutredningen startade i januari, med sju kommuner inblandade.
1969	Rätades dom sista kurvorna ut på "Treöresvägen" till Kloten, och ny anslutning i byn.
1971	Ramsbergs kommun slås ihop med Lindesberg.
1973	Bensinstationen i Gammelbo lades ner.
1977	Invigning av breddad och asfalterad väg in till "stan". Riksväg 68 upphörde vara byväg.
1982	Naturvårdsområdet Malingsbo-Kloten bildades.
1986	Regeringsanvisning ålade Domänverket att leverera 2 miljarder till staten, husförsäljningen startade.
1988	Helårsöppen turistbyrå i Lindesberg.
1997	Flottarkojan vid övre Sandtjärn, som varit mest känd och använd, brann ner i april.
1999	Kindla, nära Guldsmedshyttan, invigs som naturvårdsområde i höst!

Litteraturlista

- Beskrifning öfver Nora och Lindes Bergslagers fögderi uti Örebro höfdingedöme, Andra delen om hwart härad i synnerhet. 1791
Blomberg & Lindquist red. Den regionala särarten. 1994
- Bäckström. Carl. A. Första kilometern ur min levnads film. 1929
- Carlmark Anders. Bergslagsprojektet. 1983
- Delin Bertil. Enkel resa - Kloten- Skinnskatteberg. 1989.
- Festskrift. Föreningen Örebro Läns Museum. 1931.
- Grau Olof. Beskrifning öfver vestmanland, dess städer, häradar och socknar. Nyutgivning 1904 av första upplaga från 1754.
- Janlöv Carl-Eric, Schröder Jan-Olov. Kungajakten i Bergslagen. 1995
- Johansson Kerstin. Lindesberg - sommarstad vid sekelskiftet. 1978
- Karlsson Sven-Erik. Natur och Kultur som turistiska produkter. 1994 ?
- Lorichs. L.L. Vägar och Gästgivargårdar i Västmanlands län. 1932
- Matz Edvard. Ramsberg - Människor och miljöer i en Bergslagssocken. 1989.
- Nationalencyklopedin, 1995, band 17.
- Nolin Roland. Fotojakten på vår historia, del 1. 1981
- Pettersson. A.V. Kulturbilder från Lindesberg med omnäjd förr och nu. 1911.
- Statsanställdas förbund avd 1093. Från dåtid till nutid. Minneskrift. 1976.
- Sveriges Turistråd. Längtan till landet annorlunda. 1989
- Svenska Turistföreningen, Cykelturer i Närke och Bergslagen. 1943.
- Svenska Turistföreningens Resehandböcker XXI. Uppland och Västmanland. 1912 (And. Pallin)
- Topografiska och statistiska uppgifter om Örebro län. Stockholm. 1844
- Waldén Bertil. Hembygdsgården Siggebohyttan, vägledning för besökande. 1930
- Våra bygder i ord och bild. Bärgslagsposten. Årligen utgivna 1897-1908.

Andra källor

Intervju med Lindesbergs kommuns turistchef Håkan Ceder.
Intervju med Lindesbergs museums chef Lars Hagström.
Intervju med Jägmästare Carl-Eric Janlöv, Björnsjö, 77 år. Författare till "Kungajakten".
Intervju med Gunnar Fredriksson, f.d skogsarbetare & politiker, 65 år, Morskoga.
Intervju med Karl-Gustav Svanholm, f.d skogsarbetare, 78 år, Gammelbo
Intervju med Harald Östgren, f.d möbelsnickare av mjölnarsläkt, 84 år, Gammelbo.
Intervju med Agnes Jansson, mångsysslare, 87 år, Gammelbo
Samtal med Hjort-släkten: Mor Ann-Mari Hjort, 84 år. Dotter Kerstin Sjöström i Resta. Fadern Gunnar Hjorts syskonbarn Kerstin Dalhammar, sommargäst i Ramsberg.
Samtal med Färna Gårds föreståndare/chef, på Tur-mässan.
Liv i Ramsbergs Lokala Ekonomiska Analys, utförd av SCB genom Kooperativt Utvecklingscentrum.
Videofilmerna av Teaterföreställningen "Du skall icke dörren stänga..." från Festspelen i Ramsberg 1997 & 1998, Ramsbergs Församling
Grimsös Forskningsstations hemsida om Heijkensköldarna:
<http://w1.581.telia.com/~u58104198/Grimsowildlife/Historia/Heijkenskold.html>